

KUML 2024

KUML 2024

Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab

With summaries in English

I kommission hos Aarhus Universitetsforlag

Anmeldelser

Bjørn Bandlien (red.): *Jerusalem in Viken: Crusading Ideology, Church-Building and Monasticism in South-Eastern Norway in the Twelfth Century*. Cappelen Damm Akademisk 2023. 243 sider. ISBN 978-82-02-79840-6. Bogladepriis: 400 NOK.

Forestående anmeldelse må nødvendigvis starte med en såkaldt 'full disclosure':

Som nævnt i forordet, udspringer denne antologi fra en konference afholdt i 2017 i samarbejde med det NFR-finansierede forskningsprojekt *Tracing the Jerusalem Code* (2015-2018). Denne anmelder var en del af dette forskningsprojekt (som ph.d.-stipendiat) og deltog på den nævnte konference. Selve bogens tilblivelse eller tilrettelæggelse har jeg dog ingen rolle i.

Nuvel, 15. juli 1099 indtog de vesteuropæiske korsfarere Jerusalem, og byen var de næste 88 år på kristne hænder. Denne skelsættende begivenhed fik en enorm betydning for den vesteuropæiske forståelse af verden. Historien er velkendt, og forskningen har da heller ikke stået tilbage for udforskningen af 1100-tallets allestedsnærværende Jerusalemperceptioner; kulturelt, religiøst, politisk, ideologisk osv. Nærværende bog, med den – i hvert fald for internationale læsere – lidt indforståede titel *Jerusalem in Viken*, tager da også udgangspunkt i 1100-tallets brug af Jerusalemkomplekset. Selvom underoverskriften *Crusading Ideology, Church-Building and Monasticism in South-Eastern Norway in the Twelfth Century* selvfølgelig fortæller, hvor vi er og hvornår, præciseres det kun i forordet (ikke i introduktionen), at Viken er den middelalderlige betegnelse for regionen omkring Oslofjorden (s. 7). Udgangspunktet for såvel konference som bog er ruinerne af et præmonstratenser-kloster og dets tilhørende St. Olav-rund-

kirke i Tønsberg (på fjordens sydvestlige bred), opført i sidste halvdel af 1100-tallet. Omtrent samtidig blev på modsatte bred, i Værne, opført et Johanniterkloster. Det overordnede, og tilsyneladende strukturerende spørgsmål for bogen og dens opbygning er derfor, om der var særlige forhold og interesser, der fordrede disse anlæg netop her, dersom hverken ordenerne eller rundkirke-typen spredte sig til andre steder i Norge. Allerede forordet lader til at give et forsøgsvis svar, når der kommenteres, at "these ruins can be seen as the remains of an extraordinary attempt at 'recreating' the Holy Land [...]."

Bogen falder i to tematiske dele. Første del (kap. 2-5) koncentrerer sig om selve rundkirken og delvist om klostret i Tønsberg samt selve rundkirketypen, mens anden del (kap. 6-9) fremstår mere kontekstualiserende end egentlig omhandlende Johanniterklostret i Værnes. Efter det korte forord kommer en fyldig introduktion (kap. 1, Bjørn Bandlien). Her præsenteres læseren for et hav af temaer: Byen Tønsbergs historie, kirken og klostrets ruiner, glemsel og genopdagelse, Johanniterklostrets historie, Jerusalemssymbolikkens indtog i det tidlige middelalderlige Norge, Skt. Olav-kultens opblomstring, korstog, sognekirken i Rygge osv., samt øvrige bidrag. Kap. 2 (Øivind Lunde) er på mange måder en hybrid – delvis artikel, delvis udgravningsrapport – der helt overordnet fungerer som en præsentation af rundkirkeruinen. Kap. 3 (Øystein Ekroll), der er en grundig og saglig behandling af rundkirken og rundkirketypen, er flot placeret som bro mellem det faktuelle kap. 2 og det mere polemiske kap. 4 (Jes Wienberg). Her præsenteres og problematiseres den historiografiske fetichering af rundkirketypen, og der konkluderes

ganske forfriskende, at “there is no need to pretend there is something enigmatic about the churches” (s. 104). I det meget lange kap. 5 (Bjørn Bandlien) fremsættes grundige overvejelser om, hvem der kunne have været initiator og/eller bygherre af rundkirken og klostret i Tønsberg. Kap. 6 (Karen Skovgaard-Petersen) fungerer som en overgang til anden del af bogen – den kontekstualiserende del – idet den gennemgår *Historia de projectione Danorum in Hierosolymam* og dennes formål; i øvrigt på meget overbevisende måde. Kontekstualiseringen tager rigtig af med kap. 7 (Helen J. Nicholson), hvor Værne-klostres etablering belyses ved en gennemgang af tempelridder- og Johanniter-ordnernes etablering i Wales, Skotland, Irland og England. Også kap. 8 (Christer Carlsson) gennemgår Johanniter-ordenens klostre, men her i Skandinavien, og trådene trækkes op i senmiddelalderen. I sidste kapitel (kap. 9, Trond Svandal) vendes tilbage til Værnes-klostret og en nyttig diskussion af årsager og motiver for dets etablering præsenteres.

Udover de sædvanlige og uundgåelige slå- og stavfejl er der sneget sig flere ærgerlige fejl og gentagelser ind. F.eks. er en hel passage fordoblet i et kapitel (s. 236-237), en redaktionel kommentar på norsk er ikke blevet slettet (s. 140), og flere steder forstyrrer ufuldstændige sætninger læsningen. Denne anmelder ville desuden personligt have foretrukket, at man enten brugte fodnoter eller ‘in-text’-citation og ikke begge dele. Bogens billedside er heller ikke af al for god kvalitet. Der er ingen samlet billedliste, og mange af billederne nævnes eller bruges ikke aktivt i teksterne, hvorfor de mange ellers interessante genstande og bygninger, der vises, desværre får karakter af ‘pynt’ eller ‘staffage.’

Helt overordnet må bogen roses for at være et prisværdigt forsøg på at få et materiale, der ellers “might seem somewhat narrow and of marginal interest in European history” (s. 7), udover de nationale

grænser. En stor del af det middelalderlige skandinaviske materiale er nemlig rigtig nok ukendt og utilgængeligt for den internationale forskningsscene. Når det så er sagt, kunne denne anmelder have ønsket sig, at bidragene talte bedre sammen – eller forholdt sig mere aktivt til hinanden og kernespørgsmålet. Rent formelt kunne den tematiske opdeling med fordel have været markeret i indholdsfortegnelsen, så læseren hurtigt kunne orientere sig. Og selvom introduktionens spænd må opfattes som et udtryk for forsøget på at favne og få de i bund og grund ganske forskelligartede bidrag til at tale sammen, kan man godt som læser fare vild. Denne anmelder havde forventet – bogens titel taget i betragtning – at Jerusalem var skrevet tydeligere frem. For, som redaktøren selv så fint påpeger, så er og var Jerusalemkomplekset og dets retoriske styrke et strukturerende fænomen på så utroligt mange niveauer. Desværre glider forordets forsøgsvisе svar og italesatte tematik i baggrunden i majoriteten af bidragene.

Line Meldballe Bonde
Nationalmuseet

**Françoise Bostyn, Jacek Lech,
Alan Saville & Dagmara H. Werra
(eds.): Prehistoric Flint Mines in Europe.**
Archaeopress Publishing Ltd. Oxford
2023. 502 sider. ISBN 978-1-80327-221-4.
Bogladepriс: 75 GBP.

Flint betegnes ofte som stenalderens stål, men egentlig burde det være omvendt. Set i det helt store perspektiv er metallurgien en relativt ny opfindelse, kun godt 5000 år gammel, mens flint og tilsvarende silikatholdige sten igennem størstedelen af menneskets historie, dvs. adskillige hundrede tusinde år, var det vigtigste råmateriale til fremstilling af skærende redskaber. Adgangen til godt råmateriale var naturligvis altid af stor betydning,

og en systematisk udvinding af primære råmaterialeforekomster er dokumenteret langt tilbage i palæolitisk tid.

Flintminerne repræsenterer nogle af de ældste eksempler på menneskeheds store ingeniørbedrifter. Har man først en gang bevæget sig ned i en af de 15 m dybe lodrette neolitiske skafter ved Spiennes i Belgien eller prøvet at finde vej i Krzemionkis (Polen) samtidige virvar af nærmest labyrintiske gange, overvældes man af datidens menneskers teknologiske kunnen. Bogen *Prehistoric Flint Mines in Europe* er dedikeret til disse forhistoriske monumenter over menneskets ingeniørkunst, nærmere betegnet flintminerne fra neolitikum og bronzealder, der fremstår som de største og mest komplekse blandt disse strukturer. Som det fremgår af titlen, fokuserer bogen på minerne i Europa, og med skam at melde er jeg ude af stand til at vurdere, om det er et eksempel på eurocentrisme eller om det faktisk er her, at de ældste, største og mest komplekse strukturer findes. Faktum er, at det arkæologiske materiale alene er mere end rigeligt til at fylde ikke bare én, men adskillige bøger. Det er naturligvis også værd at bemærke, at flintminerne ved Spiennes blev optaget på UNESCOs verdensarvsliste i 2000, og få år senere – i 2019 – fulgte optagelsen af monumentområdet ved Krzemionki Opatowskie (s. 8).

Bogen indledes med en kursorisk gennemgang af de europæiske flintminers forskningshistorie siden den spæde start for godt 150 år siden (s. 1ff). Nogle lokaliteter (bl.a. Grime's Graves i England) var kendte steder på det tidspunkt, men de var ikke erkendte som forhistoriske strukturer, og først da et jernbanebyggeri i 1867 skar sig gennem området ved Spiennes og afslørede både skakter og gallerier i profilvæggen (kap. 3, figur 3.8, s.108), stod det klart, hvad man her havde med at gøre. Allerede kort tid efter foretoges de første udgravninger af flintminer i England ved Cissbury Hill (kap. 12) og ikke mindst Grimes Graves (kap. 4). I

dag, mere end hundrede år senere, er disse lokaliteter fortsat i fokus, men der er kommet flere hundrede nye områder med flintminer til. Særligt i de seneste 60 år har der været stor international forskningsaktivitet med fokus på de forhistoriske flintminer. Først drevet frem af en hollandsk forskergruppe, Prehistoric Flint Mines Working Group, som fra starten af 1960'erne initierede adskillige udgravninger – både i Holland (Rijckholt-St. Geertruid, kap 2) og i udlandet. Gruppen organiserede desuden flere internationale flintsymposier, hvor undertegnede var så heldig at deltage i de to sidste (Ostrowiec Świętokrzyski 1995 og Bochum 1999).

Udgravningerne blev efterhånden et rent nationalt anliggende, og de store symposier blev derfor videreført i et overordnet internationalt regi fra 2006, hvor repræsentanter fra de vigtigste forskningsmiljøer i bl.a. Frankrig, Polen, Holland, Belgien, England, Tyskland, m.fl., fandt sammen i en meget aktiv UISPP (Union Internationale des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques) kommission, Flint Mining in Prehistoric and Protohistoric Times. Gruppen har mødtes hvert eller hvert andet år siden grundlæggelsen og har udgivet adskillige symposieberetninger. Den her omtalte bog har dog en lidt anden karakter, idet formålet først og fremmest er at præsentere de enkelte lokaliteter ensartet, detaljeret og med mange illustrationer (s. 11). Målgruppen er også klar: Det er en bog skrevet af arkæologer og for arkæologer. Den er derfor også præget af arkæologisk terminologi.

Hvad angår begrebet miner, så skal det tydeligvis forstås bredt. Bogen inkluderer både egentlige miner med dybe skakter, gallerier og vidtforgreneede vandrette gange (såkaldte *stoller*) (kap. 1-4), men også enkle gruber (kap. 5-11, 14-15, 18). Nogle lokaliteter fremviser begge typer af strukturer (kap. 12-13, 16-17). Her er det først og fremmest den omgivende undergrund, dvs. den mere eller min-

dre faste kridt eller kalk, som har været afgørende for, hvordan udvindingen af flinten kunne finde sted sikkert og forsvareligt. Lokalitetens kompleksitet, hhv. den ingeniørmæssige bedrift, bliver ikke nødvendigvis mindre af, at der er tale om gruber. Nok så væsentlig er her også størrelsen af de råknolde, der skal frigøres fra det omgivende kalk og transporteres op til overfladen for videre tilhugning. I nogle tilfælde er disse knolde så store, at det har været praktisk umuligt at få dem op i hel tilstand. Fra Krzemionki erindrer jeg tons-tunge blokke, der var 15 cm tykke og så store som spiseborde. De sad endnu godt fast i kalkvæggen og skulle brækkes løs i mindre stykker (sml. Defensola, s. 30ff).

Bogen omfatter det indledende kapitel, som er nævnt ovenfor, foruden 18 fagartikler, og et afsluttende indeks. Fagartiklerne er inddelt i to hovedafsnit. Del I: "Key Sites of Prehistoric Flint Mining in Europe" udgør 145 sider og består af fire kapitler viet til en gennemgang af de væsentlige minekomplekser fra Defensola (Italien), Rijckholt-St. Geertruid (Holland), Spiennes (Belgien) og Grime's Graves (England). Alle fire er uomtvisteligt meget vigtige, store og komplekse lokaliteter, men det havde nok været mere korrekt at kalde afsnittet "Some Key Sites ...", da f.eks. Krzemionki Opatowskie (Polen) ikke er med. Del II: "Some other European Flint Mines" udgør i alt 318 sider og omfatter 14 kapitler, hvor vi også finder nogle meget væsentlige nøglelokaliteter, f.eks. kap. 17 med Borownia (Polen), der er en del af det omfattende minekompleks ved Krzemionki. Hele dette kompleks, og således også Borownia, er som nævnt ovenfor optaget på UNESCOs verdensarvsliste. Vægtningen af fagartiklerne i to hovedafsnit forekommer overflødig, og denne anmelder havde lige så gerne set en simpel geografisk inddeling, jf. figur 9 i det indledende kapitel (s. 10).

Bogen er endelig vedføjet et ganske omfattende indeks til supplement af de

'keywords' som alle kapitler er forsynet med. Til støtte for læseren har Danuta Piotrowska og Wojciech Piotrowski udarbejdet et 16 sider langt systematisk register over de væsentligste lokaliteter, kulturperioder, genstande og forskere, foruden andre mere metodiske og generelle nøglebegreber. Med hensyn til navneregistret kunne man med fordel have valgt at nøjes med lokaliteterne, eller i det mindste udeladt forskere, som ikke har relevans for emnet. Som helhed er inddekset dog ganske nyttigt – især hvis man kun sidder med den trykte bog.

Det viser sig ikke overraskende, at forskningshistorikken, ligesom distribution af råmateriale eller genstande, er et meget hyppigt tilbagevendende emne i mange kapitler, ligesom flere bidrag også diskuterer de overordnede samfundsøkonomiske aspekter af minedriften (kap. 1, 2, 7, 11, 17).

I bogens 18 faglige kapitler præsenteres lige så mange forskellige minelokaliteter fra halvt så mange (dvs. ni) europæiske lande. Forfatterskaren er tilsvarende meget blandet, og bogen bidrager dermed til at synliggøre metodisk-teoretiske ligheder og forskelle (bl.a. med udgangspunkt i forskellige nationale forskningsstraditioner) i tilgangen til materialet. Udgiverne må i den forbindelse roses for en vel gennemført sproglig redaktion af samtlige tekster. Bogen er desuden gennemført farverigt, vel-illustreret med høj kvalitets fotos, kort, tegninger, og tabeller. Af stor værdi er her f.eks. de mange afbildninger af redskaber (hakker m.v. af hjortetak) fundet i minerne. Også her ses et potentiale for videre studier.

Udgiverne har desværre ikke lagt stor vægt på en ensartet redaktionel bearbejdning af f.eks. referencer og litteraturlister. Nogle gange er værker af *A. van Gijn* sorteret under *Van Gijn*, nogle gange under *Gijn, van*; det samme gælder for værker af *M.Th. de Grooth*, som man nogle gange finder under *De Grooth*, andre gange un-

der *Grooth, de*. Her må den interesserede læser ganske enkelt være lidt vedholdende.

Som nævnt forekommer bogens opdeling suboptimal, og jeg vil derfor fremhæve nogle få lokaliteter, som i mine øjne fortjener ekstra opmærksomhed. Det gælder f.eks. den polske lokalitet Tomaszów (kap. 6, ved Romuald Schild†), hvor den berømte chokoladeflint er udnyttet ved minedrift fra neolitikum og bronzealder, men hvor der også har fundet en systematisk udnyttelse sted (sandsynligvis også ved grubedrift) i sen mesolitisk tid (s. 195, 207), men også langt tidligere i sen-, ung-, og endda mellempalæolitisk tid (s. 190). Her er der en ganske fantastisk mulighed for at studere udnyttelse og distribution af et specifikt råmateriale over et meget langt tidsrum.

En anden polsk lokalitet, Wierzbica 'Zełe' (kap.18, ved Jacek Lech og Dagmara H. Werra), vidner om, at også langt op i bronzealderen var flint et vigtigt råmateriale. Også her drejer det sig om chokoladeflinten, der blev udvundet ved grubedrift, og bl.a. forarbejdet til den klassiske 'Zełe' flækkekniv (fig. 18.25, s. 477), der morfologisk-typologisk viser stor lighed (også dateringsmæssigt) med yngre bronzealders løvknive, som vi kender dem fra Sydskandinavien.

Det er ingen hemmelighed, at Danmark lige som resten af det sydskan-dinaviske moræneområde er fattigt på industrielt efterspurgt råstoffer. Sådan har det imidlertid ikke altid været. Store depotfund af neolitiske økser langt oppe i den botniske bugt vidner om tidligere tiders ganske omfattende eksport af flint fra Sydskandinavien. Også de danske flintminer hører dermed til blandt forhistoriens vigtige ingeniørbedrifter, og de har utvivlsomt også har haft stor samfundsøkonomisk betydning. Det eneste af bogens kapitler med direkte og umiddelbar relevans for det danske materiale er imidlertid kap. 11, som omhandler flintminekomplekset ved Södra Sal-

lerup i Skåne (ved Elisabeth Rudebeck, Anders Högberg og Deborah Olausson i samarbejde med Åsa Berggren). Det oprindelige manuskript er mere end 10 år gammelt, men heldigvis opdateret med en beretning om de nyeste undersøgelser på stedet i 2014, hvilket også omfattede udgravningen af en nærliggende tidlig neolitisk bosættelse. Vigtigheden af dette bidrag strækker sig også til spørgsmålet om proveniensbestemmelse af flintartefakter. I mange andre bidrag er distribution af råmateriale – inklusive halvfabrikata og færdige genstande – et af de væsentlige aspekter, der diskuteres med udgangspunkt i petrografiske analyser af mineflinten (kap. 2, 6-7, 9-10, 13-15). I dette tilfælde vanskeliggøres diskussionen imidlertid af det faktum, at istidens gletschere har været i stand til at flytte endog meget store sedimentformationer. Således er de berømte flintgruber ved Södra Sallerup faktisk anlagt i en sekundært omlejret kridtformation, som oprindeligt lå nær Stevns ved Østsjælland (s. 328). Flint fra Södra Sallerup og flint fra Stevns kan stort set ikke skelnes fra hinanden.

Ideen til bogen *Prehistoric Flint Mines in Europe* opstod ved et internationalt møde i 2010, og fra starten var det planen at frembringe et rigt illustreret samleskrift af form som en oversigt, der skulle udbrede kendskabet til flintminerne og inspirere til deres videre udforskning. I forhold til den oprindelige planlægning mangler nogle artikler, og andre lider desværre under mangel på opdatering efter at have ventet flere år på udgivelsen. Ikke desto mindre er resultatet en god blanding af gamle velkendte og nye væsentlige lokaliteter, og bogen når dermed i mål. Forskellige små skønhedspletter til trods fremstår den som et fint supplement til diverse tidligere, meget omfattende, men også meget summariske oversigtsværker såsom *5000 Jahre Feuersteinbergbau. Die Suche nach dem Stahl der Steinzeit* fra 1980. Den følger sig ind i en lang række af væsentlige mo-

nografiske publikationer og samleskrifter, men formår at vække ny interesse for emnet og dermed også at inspirere til videre forskning.

Berit Valentin Eriksen
Museum für Archäologie, Schloss Gottorf

David Boulton: *Viking Migration and Settlement in East Anglia. The Place-Name Evidence* 2023. 218 sider. Windgather Press/Oxbow Books. ISBN 978-1-914427-25-1. Bogladepris: 460 DKK.

Viking Migration and Settlement in East Anglia. The Place-Name Evidence fra 2023 er en bearbejdet udgave af David Boultons ph.d.-afhandling, der omhandler stednavnenes vidnesbyrd om vikingetidens skandinaviske indvandring til og bosættelse i England med fokus på East Anglia. Fra et dansk perspektiv er det bl.a. interessant, fordi de skandinaviske stednavne på De Britiske Øer er en del af dateringsgrundlaget for den nordiske stednavnekronologi. Vikingetidens skandinaviske og angelsaksiske sprog var nært beslægtede, og det er komplekst at identificere graden af vikingernes indflydelse. Hvornår er der tale om reelle skandinaviske bebyggelser, og hvornår er der snarere tale om en sproglig påvirkning?

Disse spørgsmål er blevet undersøgt i East Midlands, Yorkshire og det nordvestlige England. Derimod har East Anglia ikke før været genstand for større studier, på trods af bl.a. tilstedeværelse af de såkaldte 'Grimston-hybrids', der kombinerer et skandinavisk personnavn med det oldengelske efterled *-tūn*. Bogen leverer derfor den manglende systematiske gennemgang af skandinavisk stednavnemateriale i East Anglia, og vil dermed dels supplere de andre ældre analyser. Samtidig pointerer Boulton, at flere af disse studier er årtier gamle, og at det er nødvendigt at flytte debatten om stednavnenes rolle ind

i en nutidig forskningsdebat, hvor bl.a. arkæologiske nyopdagelser har rykket ved opfattelserne af vikingernes bosættelse. Ved at trække på migrationsteoretiske principper ønsker Boulton derfor at beskrive den skandinaviske indvandring som en historisk proces.

Selvom kildesituationen såvel som den sproglige udvikling i England adskiller sig meget fra den danske og skandinaviske, er stednavnenes værdi som vidnesbyrd om bosætning og bebyggelse omdiskuteret i England såvel som herhjemme. Det gælder begge steder, at den del af forståelsesrammen, der ligger uden for det rent lingvistiske, som præsenteres i de ældre oversigtsværker (nogle regionale, nogle navnetypologiske), i mange henseender er forældet. Boulton vil med bogen fremme et nyt tolkningsparadigme, der ser mere nuanceret på navnestoffet som kilde til migrations- og bebyggelsesprocesser, og søger væk fra monokausale forklaringsmodeller. Det gentages ofte gennem værket, at materialet og konklusionerne er "diverse and complex".

Bogen er overordnet velformuleret og skrevet i et tilgængeligt sprog, trods det på nogle måder svært tilgængelige emne. Når analyser af toponymi kombineres med historiske data og arkæologi, må der tages højde for en mængde faktorer, hvilket gør at denne slags litteratur har tendens til at blive tung. Det gælder også visse dele af navnegennemgangene i denne bog.

Værket er illustreret med 58 kort og 11 tabeller, der viser udbredelsen af forskellige navnetyper sammenlignet med forhold som grænser, topografi og jordbundsforhold. Kortene er illustrative, men til tider næsten for detaljerede og ikke altid logisk placeret i forhold til teksten. Alle de enkelte navnes kilde- og tolkningsforhold kan tilgås online i en database, hvilket hjælper til at gøre brødteksten lidt mindre tung.

Bogens opbygning afspejler, at arbejdet blev født som en ph.d.-afhandling. Strukturen er overskuelig med ni kapitler, der

hver behandler afgrænsede tematikker og afsluttes med hver sin delkonklusion. Der begyndes med en forkortelsesliste, samt gennemgang af konventioner og terminologi, der er nødvendige for at forstå bogens indhold. Det giver en tryghed og fornemmelse af, at forfatteren er godt forankret i den lange og komplekse forskningstradition og klæder sin læser godt på.

Kap. 1 er et introduktionskapitel, der dækker baggrund, forskningshistorie og en beskrivelse af bogens formål og opbygning. De næste to kapitler omhandler undersøgelsens og materialets kontekstuelle forankring, hvor kap. 2 dækker det historiske og arkæologiske materiale og kap. 3 dækker den lingvistiske kontekst og de geografiske og agrarhistoriske udviklinger. Introduktionskapitlerne giver kun helt overordnede oversigter og opdateringer over de historiske kilder og vigtigste historiefaglige diskussioner. Gennemgangen af arkæologien, herunder det numismatiske materiale, går en anelse mere i dybden, men det er også her, der er sket mest nyt i de senere årtier. Blandt andet fokuseres på Jane Kershaws arbejde med udbredelsen af smykketyper som tegn på en markant tilstedeværelse af kvinder.

Selvom det kan være en fordel ikke at fortabe sig i for mange detaljer, kunne jeg godt have ønsket mig, at pointerne fra disse kapitler blev udfoldet mere og at der blev inddraget flere metodiske diskussioner i afsnittene om arkæologi. Måske med inddragelse af nogle af de tilsvarende diskussioner, der har været ført i Skandinavien.

Herefter følger fire analytiske kapitler, der dækker hver sin stednavntype på hhv. *-by* (kap. 4), *-thorp* (kap. 5), andre skandinaviske efterledstyper, herunder *-toft* og *-thwaite* (kap. 6) og endelig hybridnavnene (kap. 7), der er sammenblandinger af nordiske og angelsaksiske navneelementer, herunder de ovennævnte Grimston-hybrids. Disse kapitler fungerer godt som selvstændige undersøgelser og

vil kunne læses uafhængigt af resten af bogen, hvis man f.eks. interesserer sig for en bestemt navntype.

Hvert kapitel indeholder lingvistiske analyser af selve stednavnene, men også vurderinger af deres skriftlige kildesituation før Domesday Book, og af de tilknyttede bebyggelses forhold til jordbundstyper, topografi, andre bebyggelser samt arkæologiske forhold.

Som forfatteren bemærker, er den traditionelle fremgangsmåde i navneforskning at analysere de enkelte typer af efterled for sig, og det er også gjort her, for at kunne sammenligne med studier af andre regioner af Danelagen. Men der kan på tværs af navneelementer konstateres skel mellem navne på bebyggelser, der må være grundlagt før vikingernes ankomst og derfor har fået (delvis) nye navne som del af vikingernes bosættelse og navne, der er dannet til helt nye bosættelser. Desuden er der grundlæggende forskelle på stednavne med personnavneforled og dem med andre typer forled.

På denne baggrund giver kap. 8 en diskussion på tværs af de individuelle navnetyper, ud fra migrationsperspektivet. Boulton opstiller en overordnet model for East Anglia, hvor Grimston-hybriderne og andre navne dannet med personnavneforled ses som relateret til en tidlig periode med delvist assimilerede pionerer i form af bl.a. veteraner fra 800-tallets store vikingehær, der kendes fra skriftlige kilder. De rene skandinaviske stednavnedannelser knyttes til en senere indvandringsbølge, direkte fra Skandinavien, hvor bosættelserne var mere kerneskandinaviske i sprog, beklædning etc., og derfor kan have afsat tydeligere spor i det toponymiske og arkæologiske materiale. Endelig foregik nogen dannelse af hybridnavne i randområder og videre ind i perioden efter den normanniske erobring, bl.a. fordi nogle ord og navne havde etableret sig i det lokale ordforråd.

Kap. 9 er en opsummerende konklusion, efterfulgt af bibliografi og et indeks,

der især er nyttigt, hvis man sidder med den fysiske bog. I forhold til den skandinaviske stednavnelitteratur er bibliografien mangelfuld, hvilket nok skyldes den sproglige barriere. Når afhandlingen handler om især danske sprog- og bebyggelsesmæssige påvirkninger i Danelagen, og er navnetypologisk opbygget, kunne det have været interessant med f.eks. sammenligninger med resultaterne i Peder Dams *Bebyggelser og stednavnetyper* fra 2015. Særlig kunne der også mangle henvisning til nogle af de mange danske *torp*-studier.

Værket er traditionelt på mange måder, men udmærker sig ved at diskutere navnetyper på tværs og særligt forskellene på navngivning med personnavne og med andre typer navneelementer. Det er nyt ved at ville belyse kompleksitet og processer over tid frem for at søge ensidige forklaringer.

Bogen er også relevant, hvis man interesserer sig for bebyggelsesmønstre og -grænser eller hvis man bare gerne vil opdateres på emnet skandinavisk bosættelse og stednavne i England.

Laurine Albris
Nationalmuseet

Palle Eriksen, Anne Birgitte Gebauer & Torsten Madsen med bidrag fra Torben Dehn, Svend Illum Hansen, Poul Kjærum, Jørgen Rydén Rømer & James Richard Wilson: *Megaliths and rituals at Tustrup, Denmark*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 126. Højbjerg 2023. Udgivet i samarbejde med Arkæologi Vestjylland, Moesgaard Museum & Ringkøbing Fjord Museer. 485 sider. ISBN 978-87-93423-90-9. Bogladeprijs: 500 DKK.

De megalitiske anlæg ved Tustrup på Djursland består af en rund- og en gangdysse, en jættestue samt et kulthus, der blev undersøgt i 1950-1960'erne af

Poul Kjærum. Nogle år før Kjærum gik bort, fik nogle af hans tidligere studenter ansvaret for at publicere monografien om Tustrup. Der er tale om et neolitisk 'drømmehold' bestående af Palle Eriksen, Anne Birgitte Gebauer og Torsten Madsen suppleret med bidrag fra andre særdeles kompetente megalitforskere. Monografien er inddelt i 12 kapitler, som undersøger de forskellige konstruktioners arkitektur og brugsfaser med kontinuerlige deponeringer, der bestod af mange tusinde potteskår. Koblingen mellem disse elementer gør det muligt at få en ny og unik indsigt i de neolitiske menneskers praksisser, adfærd og tankegang i forbindelse med opførelsen og anvendelsen af de forskellige anlæg ved Tustrup.

Kap. 1 af Eriksen, Gebauer og Rømer giver indledningsvist et fint overblik over Tustrups beliggenhed, topografi, geologi og forskningshistorik. De neolitiske anlæg er angiveligt blevet opført over en forholdsvis kort periode fra 3300 til 3200 f.Kr., som er baseret på typologiske dateringer af keramikken.

Kap. 2 gennemgår runddyssen (struktur 1), hvor Eriksen argumenterer for, at de store bære- og randsten alle er gravet ca. 1 m ned, hvorfor der var tale om en åben dysse og gravkammer med en meget begrænset mængde af højfyld. Den alternative forklaring på de fritstående dysser er de mere lukkede dyssekamre. Disse dannes på grund af en kontinuerlig nedbrydning og erosion af jordfyldet. Den forklaring bliver ikke diskuteret grundigt i kapitlet, selvom det også er en mulighed bedømt ud fra det omfattende dokumentationsmateriale. I forbindelse med Eriksens argumentation om de meget åbne dysser kunne man godt ønske sig en mere uddybende diskussion af, hvad dette arkitektoniske karakteristika med de mere åbne dysser har haft af konsekvenser og betydning for de rituelle praksisser i mellemneolitikum. Eriksen fremsætter desuden en hypotese om, at runddyssen måske blev

destrueret via flere bevidste handlinger i den neolitiske periode. Men også her kan der være andre forklaringsmodeller på spil, som ikke bliver inddraget, såsom naturlige sammenstyrtninger som følge af naturlige jorderosioner. Derudover kan der være tale om langt senere destruktions- og historisk tid. Men hvordan kan man iagttage, hvad der er bevidste destruktions- og hvad der er resultatet af naturlige nedstyrtninger og erosioner? Det er et dilemma, som bliver tydeliggjort i forbindelse med dokumentationsmaterialet fra tømursfliserne i figurerne 2A.12 & 18, der mest ligner nogle sammenstyrtninger som følge af naturlige jorderosioner.

Gebauer fortsætter kap. 2 med en grundig gennemgang af fundene fra runddysen, som primært daterer sig til MNI-II. Især keramikken med dens lerkarter, ornamenter, distribution og stratigrafiske placeringer bliver foldet kompetent ud. Keramikken ser ud til at være fragmenteret og repræsenterer ikke hele kar. Potteskårene blev placeret direkte på jordoverfladen og muligvis intentionelt overdækket efter brug. Keramikken, der domineres af den fint ornamenterede slags, er placeret ved randstenens sydlige del, mens der ikke findes skår i området mellem randstenen og selve kammeret. Det kunne ifølge Gebauer tyde på en rummelig barriere mellem de levende udenfor monumentet og de døde i gravkammeret.

Kap. 3 undersøger gangdyssen (struktur 2), der består af et kammer med en gang samt enkelte mindre randsten. I forbindelse med tolkningen af gangdyssens udseende argumenterer Eriksen igen for et fritstående kammer, selvom der også her kan iagttages udskredne stenpakninger på grund af jorderosioner. Gangdyssen indeholder ligeledes et stort keramikmateriale, der bliver undersøgt af Gebauer. Her er der tale om meget grundige studier med distributioner, som viser, at der er forskel på placeringen af de forskellige lerkar. De fineste kar har stået tættest på indgan-

gen og lige inden for kredsen af de små randsten, som enten kan være resultatet af flere rydninger af gravkammeret eller udfaldet af rituelle praksisser uden for kammeret. Derimod fandtes der ikke meget keramik i forbindelse med de to yderste randstensrækker, hvilket kan markere forskellige aktivitetszoner i gravanlægget.

I det følgende kapitel undersøges selve jættestuen (struktur 3) af Eriksen, Gebauer, Dehn og Hansen. Her er der tale om en af de største jættestuer i hele Danmark, som er af en type med et bikammer. Bearbejdningen af jættestuens forskellige konstruktionsmæssige elementer vidner om forfatternes betydelige viden om denne type af megalitter. I forbindelse med udgravningerne i 1950'erne og senere ved megalitkampagnen i 1994, blev der fundet meget keramik i kammeret, ved gangarealet samt i området lige uden for jættestuen. Disse fund bliver gennemgået af Gebauer og Madsen i den sidste del af kapitlet, hvor keramikken domineres af de mere almindelige typer. Deponeringerne af keramikken ved jættestuen består af både hele og fragmenterede kar samt helt ned til enkelte skår. Vi får herved et indblik i flere dynamiske praksisser, hvor noget af keramikmaterialet var brugt og slået i stykker et andet sted, inden enkelte udvalgte potteskår blev placeret ved jættestuen. Udfordringen er som sædvanlig en detaljeret kronologi for at kunne fastslå, hvad der er samtidigt. Her er de komparative sammenligninger mellem keramikken fra de forskellige anlæg ved Tustrup af afgørende betydning. Lighederne mellem den mere almindelige keramik ved jættestuen og lignende keramik fra den nærliggende rituelle indhegning ser ud til at være forbundet, fordi identiske kar er fundet begge steder. Perspektiverne fra dette keramikstudie er mange, hvorfor forfatterne reflekterer over en neolitisk adfærd, der kredser om forskellige symbolske praksisser på flere lokationer i Tustrup for både de levende og døde.

En af nøglerne til at forstå den dynamiske rituelle adfærd ved de forskellige anlæg i Tustrup bliver undersøgt i kap. 5. Det sker i form af en ny gennemgang af den rituelle indhegning (struktur 4), som tidligere blev betegnet som et kulthus. Madsen og Eriksen præsenterer det oprindelige dokumentationsmateriale fra Kjørums udgravninger og argumenterer for, at der ikke er tale om en tagdækket bygning, men derimod en åben indhegning. Denne nye tolkning blev bekræftet af en mindre udgravning af konstruktionen i 2015, hvor der ikke blev fundet nogen tagbærende stolper i det rektangulære anlæg. Keramikmaterialet, der bearbejdes af Gebauer, koncentrerer sig inden for to områder af den centrale del af indhegningen. Hovedparten af keramikken fra den rituelle indhegning betegnes af Gebauer som værende af de mere sjældne typer som fodskåle, pragtkar med detaljerede ornamenter og lerskeer, der især har ligheder med materialet fra rund- og gangdyssen. Den rituelle indhegning har dannet rammerne for en rituel arena, der via keramikmaterialet kan forbindes til de andre mellemneolitiske anlæg ved Tustrup.

I kap. 6 behandler Eriksen rundhøjen (struktur 5) og de andre fortidsminder (struktur 6) ved Tustrup. Desværre er ingen af disse anlæg dateret til neolitikum, hvorfor deres tilhørsforhold bygger på de konstruktionsmæssige detaljer, som godt kunne repræsentere nogle mellemneolitiske aktiviteter. Der er også en gennemgang af en mulig stendyngegrav (struktur 7), som dog virker lidt mere usikker og afvigende i forhold til andre kendte stendyngegrave fra Jylland. Slutteligt er der struktur 12, som er den største sten i nærområdet. Den er placeret mellem runddyssen, jættestuen og den rituelle indhegning. I fremtiden kunne det være interessant at fritlægge hele stenen for at undersøge, om den indeholder spor efter neolitiske aktiviteter.

I de efterfølgende kapitler sættes Tustrup-monumenterne ind i et større perspektiv sammen med en meget grundig indføring i den mellemneolitiske keramiks former og ornamentik. Der er mange ligheder mellem keramikmaterialet fra Tustrup og samtidige lokaliteter fra Nordjylland, hvilket man f.eks. ser i de ornamenterede skulderskåle (fig. 8.42-44). Derudover er der tillige de konstruktionsmæssige forbindelser til de nordjyske områder i forhold til jættestuer med bikamre og andre rituelle indhegninger. Der trækkes også nogle interessante forbindelser fra Djursland til de syd- og vestsvenske områder ud fra fordelingen af fodskåle med en rhombeformet ornamentik (fig. 8.45) og distributionen af stendysser med polygonale gravkamre (fig. 8.50). Derudover er der de vigtige maritime netværksforbindelser i form af sydsandinaviske flintøkser og ravperler, der er importeret til de syd- og mellemstenske områder fra de flint- og ravrige egne af Sydsandinavien. Derudover er der en gennemgang af de rituelle og sociale aspekter, der kan iagttages i forbindelse med den monumentale arkitektur og opbygningen af permanente rituelle fællesskaber, som danner udgangspunktet for etableringen af større sociale netværk i de mellemneolitiske agerbrugssamfund.

Kap. 11 er en geologisk bjergartsbestemmelse af de større sten (granitter, gneiser, amfibolitter og dioritter) fra de forskellige anlæg ved Tustrup, der foretages kompetent af Wilson. Monografien afsluttes med et kapitel forfattet af Gebauer, som indeholder et resumé af de forskellige kapitler.

Monografien er imponerende, og Tustrup har endelig fået den samlede publikation, som lokaliteten fortjener. Takket være Kjørums detaljerede dokumentationsniveau og det neolitiske drømmehold er det lykkedes at trænge igennem den enorme mængde af empirisk materiale, som udgravningerne har

tilvejebragt. Det er beundringsværdigt, da der sikkert har været en fare for at gå datadød i materialet. Observationerne er meget overbevisende, men enkelte gange er de præsenterede forklaringsmodeller ensidige. Det drejer sig især om tolkningerne af de åbne og nærmest fritstående gravkamre i rund- og gangdyssen. Her er der også den modsatte forklaringsmodel, med de mere lukkede gravkamre, som grundet kontinuerlig forfald og naturlig erosion, skaber de fritstående rammer. Uanset hvilken hypotese der er forklaringen, så savner man ligeledes en diskussion af, hvilke konsekvenser sådanne intentionelle åbne kamre har haft for den rituelle adfærd i mellemneolitikum. Er sådanne åbne kamre overhovedet gravkamre, og understøtter de en anden rituel og symbolsk praksis? Hvad er konsekvenserne af åbne gravkamre i forhold til en ændret rituel adfærd? Hvilken betydning har de mere åbne dysser i samspillet med de mere lukkede dysser og andre anlæg i Tustrup? En generel diskussion med inddragelse af disse spørgsmål ville have styrket monografien i forhold til, hvordan og hvorfor denne vigtige observation af de åbne dysser ændrer vores hidtidige syn på periodens rituelle praksisser.

En anden forklaringsmodel med tilhørende fortolkninger samt konsekvenser, der kunne udfoldes mere i monografien, er hypoteserne om bevidst destruktion eller forsegling af gravmonumenterne. Igen er der den lidt mere traditionelle forklaringsmodel, at det skal tolkes som almindeligt forfald af anlæggene, efter at monumenterne gik ud af brug. Hvis destruktions- el. forseglingshypoteser skal opretholdes, ville det være en styrke for sådanne argumenter at diskutere, hvorfor sådanne samfund ville ødelægge eller forsegle nogle fællesskabende monumenter, som man majsommeligt havde opbygget gennem generationer. Og er det muligt, at det blot er nogle udvalgte dele af monumenterne, der blev ødelagt eller forseglet

af andre agerbrugssamfund, som måske var i konflikt med de aktører, som anvendte Tustrupanlæggene? Eller er det de nye sociale ændringer og rituelle praksisser i forbindelse med fremkomsten af den grubekeramiske kultur på Djursland fra omkring 3000 f.Kr., som resulterede i en destruktion eller et fravalg af monumenterne ved Tustrup?

På trods af disse ønskværdige diskussioner og nuancer af fortolkningerne er monografien om Tustrup en kraftpræstation. Styrken ligger i Kjørums detaljerede udgravningsdokumentation, som ligger til grund for de fortolkede resultater. Her bør man især fremhæve genfortolkningen af kulthusene, som nu er rituelle indhegninger. Forfatterne argumenterer overbevisende for deres hypotese om, at den ideologiske baggrund for denne nykendte form for rituelle indhegninger skal findes i den tidligneo-litiske adfærd, hvor der er iagttaget lignende deponeringer af keramisk materiale i forbindelse med facadegrøfterne i langhøjene samt i de associerede træbyggede konstruktioner.

En anden enestående kvalitet i monografien er bearbejdningerne af det omfattende keramikmateriale med diverse typer af lerkar, specifikke ornamenter samt deres fragmentering og distribution fra de forskellige neolitiske anlæg. Keramikken er nøglen til at forstå, hvordan de diakrone og synkronne rituelle praksisser forbinder de neolitiske monumenter internt på Tustrup sammen med andre sociale netværk i Nordeuropa. Perspektiverne fra behandlingen af keramikmaterialet har så stort et fremtidigt potentiale, at det vil være oplagt at foretage lipid-analyser af keramikken for at kunne sammenligne indholdet i de forskellige typer af kar. Fremtidige lipid-analyser kan også anvendes til at foretage AMS-dateringer af lipiderne for at få flere absolutte dateringer i spil. Og hvis der findes trækul bevaret fra de forskellige anlæg, vil der her være en anledning til at foretage en lang række

nydateringer af så mange prøver som muligt, som vil kunne identificere og kvalificere tidsrammerne for bygningsfaserne, deres anvendelse og evt. forseglinger, destruktioner og forfald.

Samlet set indfrier monografien om Tustrup til fulde ambitionen om at skabe en ny og unik indsigt i de neolitiske menneskers rituelle praksisser. Resultaterne fra Tustrup udgør nu et helt naturligt fundament for fremtidige behandlinger af megalitiske monumenter i Nordeuropa. Det er alle forfatterens fortjeneste, at Tustrup nu lyser endnu stærkere som en af de klareste nordlige stjerner på den globale megalithimmel.

Lasse Vilien Sørensen
Nationalmuseet

Tomasz Gralak: *Archaeology of Body and Thought. From the Neolithic to the Beginning of the Middle Ages.* Oxford 2024. 206 sider. ISBN 978-1-80327-721-9. Bogladepris: 549 DKK.

Som bogens titel og kapitlerne angiver, strækker det tidsmæssige perspektiv sig fra neolitikum til begyndelsen af den europæiske middelalder. Den geografiske spredning koncentrerer sig om det centraleuropæiske område med få afstikere bl.a. til den skandinaviske bronzealder, og det på bare 198 sider inklusive litteraturlisten.

Bogens overordnede tema og delvise teoretiske ståsted præsenteres i kap. 1 sammen med det omfattende kildemateriale. Omdrejningspunktet er udviklingen i forståelsen af kroppen. F.eks. drager forfatteren sammenligninger mellem opfattelse af kropsstørrelse og arkitektur, som den bl.a. fremstår i centraleuropæisk neolitisk keramisk udtryk, hvor de både er antropomorfe og ligner huse. Men også etnografiske eksempler fra bl.a. Bali, hvor der er sammenhæng mellem et hus' stør-

relse og ejerens størrelse, forstået således at det er størrelsesforholdet mellem fingre eller armlængden, der afgør byggedimensionerne i det enkelte hus. Kildematerialet udgøres dels af arkæologiske fund og dels af skriftlige værker af bl.a. Homer, samt etnologiske og sproglige paralleller og referencer. Dermed er kapitlet helt centralt i den øvrige læsning af bogen og forståelsen af dens præmisser. Herefter er det muligt at pluklæse individuelle kapitler, da de ikke som sådan er afhængige af hinanden, men omvendt bliver de lange linjer netop tydeliggjorte ved at læse bogen kronologisk.

Arkæologisk set rækker spændvidden i materialet fra grave, over figuriner, til lerkar og våben videre til diskussioner af kampteknikker og inddragelse af teorier om køn, social status og hierarkiske og patriarkalske systemer. Hvad der er bevæggrunden for at vælge netop de specifikke emner nævnes ikke, men man fornemmer, at forfatteren har en særlig interesse i netop disse, og hans tidligere arbejde kan have resulteret i udvælgelsen. Min vurdering er, at bogens styrke især ligger i kapitlerne 1-7, idet man fornemmer, at forfatteren er mest interesseret i og vidende om den sene del af neolitikum og bronzealderen. De øvrige kapitler fremstår mindre reflekterende og afspejler en mere begrænset viden. Bogen havde stået stærkere med en skarpere udvælgelse og nogle flere fravalg, hvilket kunne have givet plads til flere nuancer og argumenter i de første kapitler. Det overordnede indtryk er, at bogen trods sine 200 sider er et meget omfattende værk – en veritabel tour de force igennem flere forskellige emner og perioder.

Bogens største styrke er paradoksalt nok også dens største svaghed. På den ene side er det pragtfuldt at få fremlagt tankevækkende perspektiver på tværs af perioder, kulturer, fundmaterialer og kildegrupper. F.eks. ser forfatteren en sammenhæng imellem ekspansionen af

den indoeuropæiske kultur og forandringen fra massegrave til individualiserede begravelser samt en tydelig kønsbaseret tilgang til gravgaver (s. 17ff). På den anden side er netop denne store og ambitiøse spændvidde ensbetydende med en noget overfladisk gennemgang, som nødvendigvis må blive det afledte resultat. Men netop den store spændvidde betyder også, at den kan tjene til inspiration for mange, der her får mulighed for at se lidt udover deres eget felt. Og der er mulighed for at gå på opdagelse i f.eks. gravsteder, der er opbygget af kværnsten fra Únêtica-kulturen (s. 29), hvis man ellers kan læse polsk, som er den eneste reference. Eller betydningen af illustrationer af dyr i bevægelse på diverse objekter i den mykeniske kultur i det græske område i kap. 6, som en refleksion af menneskets interesse i kropslig bevægelse. Sidste fremhævede eksempel er forklaringen på bronzealderens skåltegnsten, som vi forbinder med periodens helleristninger. Disse forklarer forfatteren som et muligt resultat af ildfremstilling, fordi ild var en væsentlig del af bronzealderens religiøse verden. Betydningen af skåltegnene har været gådefulde og med flere mere eller mindre fantasifulde forklaringer, men iflg. forfatteren kan de være resultatet af at skabe ild vha. en drillborsteknik, hvor træ og sten gnedet hurtigt mod hinanden kan skabe varme og dermed ild. Forslaget har inspiration fra egyptisk ikonografi og skriftlige kilder fra bl.a. Grækenland. Jeg føler mig ikke helt overbevist, men det er et spændende bud, som jeg i hvert fald ikke har mødt før. Uden at afsløre mere, opfordrer jeg til at læse kap. 7.

Det føromtalte paradoks ved dette værk betyder også, at det er vanskeligt at adskille den negative kritik fra den positive. Men jeg vil alligevel begynde med den negative. Selvom det er et omfattende kildegrundlag, der lægger til grund for bogen, savner jeg både facetter og forbehold. Man er ikke i tvivl om, at forfatteren har

klare meninger, men disse bliver sjældent underbygget eller sågar nuancereret. Det bør derfor være en forholdsvis velbevandret læser, der anvender dette værk, for der kræves en solid kildekritisk tilgang. Et andet kritikpunkt er, at der tydeligt er nogle perioder og emner, som forfatteren har holdt sig mere opdateret på end andre, hvilket fremgår af den noget uens alder på referencerne. Det giver alt i alt et noget uens resultat. F.eks. anlægges det lidt gammeldags syn, at grave kan anskues som en direkte afspejling af livet, en tilgang der gennemsyrrer flere kapitler. Og der er også et noget gammeldags syn på forholdet imellem det sakrale og det profane som hinandens direkte modpoler (s. 41) trods flere indsigelser mod netop dette syn igennem de sidste 30 år.

Endelig er det ærgerligt, at billedsiden er særdeles uinspirerende. Her virker bogen noget antikveret. Et sidste lille hjertesuk, som reelt ikke kan lægge forfatteren til last, er ærgrelsen over ens egne manglende sprogkunderskaber, for mange referencer er til værker skrevet på polsk eller andre centraleuropæiske sprog. Det vanskeliggør, i hvert fald denne læsers, videre læsning af mange spændende fund eller fænomener.

Til den positive side taler som sagt de tankevækkende perspektiver, som forfatteren har valgt at anlægge og som giver anledning til refleksion. Det er også interessant, at han anvender forskellige kilder. Det oplagte valg havde været at foretage et mere ensidigt gravstudie, men her er der også set på keramiske udtryk af menneskefremstillinger, og der er set sammenhænge imellem krop og arkitektur (s. 14). Og det er spændende, hvordan forfatteren også anvender sproglige udviklinger af væsentlige begreber og termer som guld, sol, mennesker (kap 3). At se så mange sammenhænge imellem materialer, tid og rum for ikke at nævne kilder er inspirerende, selvom det også nogle gange bliver lidt for bekvemt i forhold til

argumentationen, hvor de skriftlige kilder har en tendens til at blive anvendt som en art facitliste.

Det er også positivt, at der lægges meget vægt på de humanistiske sider af arkæologien, som de senere år er blevet mere og mere optaget af naturvidenskabens landvindinger, ofte uden den helt store arkæologiske kildekritiske sans. Selvom der i flere kapitler refereres til naturvidenskabelige metoder og resultater, bliver disse ikke anvendt som et mål i sig selv, hvilket for mig er ret befriende. Alt i alt må jeg kvittere for et stort stykke kulturhistorisk arbejde, der demonstrerer, at ikke al arkæologisk arbejde behøver at basere sig på naturvidenskab. Og samtidig viser temaet for denne bog, betydningen af ikke at skulle begrænse sig i en 10 siders artikel. Monografier er ved at blive en sjældenhed, så hatten af for enhver ny tilføjelse.

Men er det så en god bog? Tja for mit eget vedkommende trækker det gevaldigt ned i den samlede vurdering, at den alligevel bliver så overfladisk og ikke mindst, at der ikke er grund til, at den skulle strække sig så langt op i tid, når den tydeligvis havde størst tyngde i neolitikum og bronzealderkulturerne. Dermed bliver den største kvalitet ved denne bog i min optik, at den har modet til at anvende flere kilder på én gang og i et større geografisk område end vi almindeligvis ser. Dermed er bogens største styrke, at den kan tjene til inspiration for at se fænomener i et lidt større perspektiv, men det er et problem, at betragtningerne bliver så unuanceret. Vil jeg anbefale den? Ja, til den rutinerede og nysgerrige arkæolog, der mest har brug for inspiration, men ikke nødvendigvis en meget konkret viden.

Pernille Pantmann
Museum Nordsjælland

Anna-Elisabeth Jensen: *Dania Slavica. Sydsjælland, Lolland-Falster og Møn i vikingetid og tidlig middelalder.* Aarhus 2022. 315 sider. ISBN 978 87 7219 8408. Bogladeprijs: 350 DKK inkl. e-bog. (Tysk udgave: *Freunde und Feinde. Dania Slavica. Südseeland, Lolland-Falster und Møn in der Wikingerzeit und im Hochmittelalter.* 400 DKK inkl. e-bog).

Bogen er udsprunget af et stort projekt: 'Venner og fjender. De dansk-vendiske forbindelser i vikingetid og tidlig middelalder' iværksat af Storstrøms Amts arkæologiske institutioner ved udgangen af Middelalderåret 1999. Det er prisværdigt, at forfatteren har afhandlet projektet i en videnskabelig bog med noter, litteratur, 162 illustrationer (især kort og keramiktegninger) og appendikser. Et omfattende tværfagligt samarbejde med kolleger i ind- og udland omkring Østersøen ligger bag. En tysk udgave af bogen foreligger også.

Værket undersøger forholdet mellem daner og slaviske folk i det daværende Storstrøms Amt (nu del af region Sjælland) i tiden ca. 750-1250, hvor især slaviske stednavne og slaviske påvirket keramik vidner om indvandring og anden solid kontakt. Tre spørgsmål er centrale for emnets belysning (s. 15): Hvordan er periodens bebyggelser lokaliseret i landskabet, og kan slaviske bebyggelser erkendes ud fra det arkæologiske materiale? Og hvordan bidrager keramikken fra perioden til en forståelse af forholdet mellem daner og slaver i det vestlige Østersøområde?

Bogen rummer et forord (s. 9-11) med redegørelse for baggrund og samarbejdspartnere. Kap. 1. "Indledning. En undersøgelse af grænseområder og grænselinjer i et kystlandskab" (s. 13- 23) handler om metoder samt 1900-tallets opfattelse af daner og slaver i Østersøområdet. Kap. 2. "Dania Slavica" (s. 25-37) diskuterer kulturmøder i det vestlige Østersøområde samt kulturel identitet og kulturudvikling; desuden redegøres for

undersøgelsesområdet, og der orienteres om stednavne og andre kildegrupper, herunder arkæologiske. Kap. 3. "Det historiske og politiske landskab" (s. 39-66) sætter scenen med en oversigt over især politiske relationer mellem daner, slaver og det frankiske/tyske rige i det vestlige Østersøområde, især ud fra skriftlige kilder. Kap. 4. "Det arkæologiske landskab" (s. 69-85) giver et overblik over relevant arkæologisk kildemateriale: 151 bebyggelseslokaliteter, mange forsvarsanlæg og begravelser, 12 runesten samt en række veje, broer, søspærringer, fartøjer, skattefund, diverse løsfund m.v.; gode kort viser deres beliggenhed i området. "Dertil kommer keramikken. Kap. 5. Det fysiske landskab" (s. 5-103) søger at klarlægge datidens landskab. Kap. 6. "Resurseudnyttelse i kystlandskabet" (s. 105-133) omhandler udvalgte produktionsområder og deres landskaber, bl.a. Fribrødre Å med skibsreparationer og Næs med hørproduktion. Kap. 7. "Bebyggelsen" (s. 135-153) er centralt med analyser af bebyggelsers forhold til landskaber og kystområder samt deres tidshorisont. Ud over de velkendte slaviske bebyggelses-stednavne er der mange slaviske naturnavne. De første ligger altid i indlandsområder med spor af ældre bebyggelser, og det konkluderes, at de altså ikke skyldes indvandring til folketomme lokaliteter, men enten erobringer eller aftaler om bosættelse. Manglende kornaftryk i Østersøkeramikken tyder i øvrigt på, at keramikfremstilling og maling af korn foregik forskellige steder og var specialiseret arbejde. Skriftlige kilder, herunder Saxos værk om Danernes bedrifter fra omkring år 1200, inddrages til belysning af forholdene. Kap. 8. "Forskelle og ligheder på tværs af Østersøen" (s. 155-174) diskuterer bl.a. bebyggelsestyper, stednavne, fartøjer og daners og slavers fysiske fremtræden med smykker og andet. Her undersøges også muligheder for at forbinde særlige genstandstyper med etniske grupper. Bl.a. diskuteres de mange slavisk

inspirerede knivskedebeslag fundet rundt om Danmark. Kap. 9. "Østersøkeramik" (s. 177-195) indeholder vigtige diskussioner af den slaviske eller slavisk-påvirkede keramik, som fra slutningen af 900-årene i forskelligt omfang dominerede i det vestlige Østersøområde, inklusive det daværende Østdanmark med Fyn. På Lolland-Falster er denne keramik enerådende. Her omtales også nogle fund uden for projektets undersøgelsesområde, og der er mange gode tegninger, men få fotos. Det konkluderes bl.a., at materialet viser både kronologiske og geografiske forskelle, og at det fremover er muligt at udarbejde lokale keramik-kronologier. Kap. 10. "Kontakten mellem daner og slaver på tværs af Østersøen" (s. 197-203) inddrager et geografisk større område i en komparativ analyse og anskuer undersøgelsesområdet i et grænselandsperspektiv. Slaviske bebyggelsesnavne menes snarere at skyldes indvandring efter aftale med magtfulde slavisk-danske fyrster med jordejendomme på Lolland-Falster og Møn, og disse øer var (modsat Sydsjælland) en politisk bufferzone i vikingetid-ældre middelalder, et 'grænseområde' uden klart defineret grænse. Kap. 11. "Sammenfatning. Venner og fjender" (s. 205-230) omhandler bogens hovedresultater og uafklarede problemstillinger samt det arkæologiske materiales begrænsninger. Bl.a. konkluderes, at fordi Østersøkeramik simpelthen var den daglige brugskeramik på Lolland-Falster, kan den ikke definere slaviske bebyggelser her. Igen påpeges forskelle mellem Sydsjælland og Lolland-Falster-Møn som udtryk for forskellig politisk status i det danske rige, jf. kap. 10.

I Appendiks 1 (s. 233-239) diskuterer Torbjörn Brorsson bundmærker på Østersøkeramik fra Lolland. Det foreslås, at keramikken herfra er fremstillet af slaviske trælle, svarende til Mats Roslunds teori for skånsk keramik. Appendiks 2 (s. 240-244) redegør for kortbladsanalyser og kortbladsmaterialet i undersøgelses-

området. Appendiks 3 (s. 245-246) introducerer en database knyttet til perioden ca. 750-1250, der blev udarbejdet i forbindelse med projektet. Appendiks 4 er et katalog (s. 247-284) med fortidsmindekategorier (som Ager, Bavnehøj, Bebyggelse osv.), der via identifikationsnummer kan relateres til et numerisk katalog med yderligere oplysninger, ordnet efter sogne.

Bogen fremlægger en rutineret arkæologs resultater af et meget stort og systematisk arbejde foregået over mange år og på baggrund af et dybtgående kendskab til undersøgelsesområdet. Den belyser et væsentligt tidsrum i dansk-slavisk historie, der i Danmark hidtil mest er behandlet ud fra skriftlige kilder og stednavne samt fund af Østersøkeramik. Her inddrages også det øvrige arkæologiske materiale, og alt bidrager til det samlede billede, jf. ovenfor om især kap. 10 og 11 samt Appendiks 2. Her er vigtige nye resultater, og der tilføjes nye diskussioner om og erkendelser af arkæologiens udsagnskraft. Desuden anskues problemstillinger i et geografisk større perspektiv end normalt, og der er gjort grundigt rede for kildematerialet via bl.a. mange kort.

Konklusionen (kap. 7. og 10.) om den slaviske indvandring generelt fredelige karakter (ikke slaviske erobringer) er vigtig og overbevisende, også fordi der som nævnt var mange skriftligt dokumenterede fyrstelige forbindelser tværs over Østersøen; desuden foregik der mange steder rundt om i Danmark en stor bebyggelses-ekspansion, somme tider stærkt opmuntret af rigets magthavere, og somme tider med folk fra udlandet. Konklusionerne om keramikken er baseret på stor indsigt og er ligeledes vigtige, også i et større perspektiv. Men anmelderen er ikke helt overbevist om, at Lolland-Falster-Møn overordnet var en 'grænselandszone' med en uklar relation til det danske rige. For der var mange og store regionale forskelle i det område, der udgjorde Danmark, og Saxos oplysninger om øernes politiske upålde-

lighed kan næppe bruges kategorisk. Der er ingen tvivl om de nære forbindelser hen over Østersøen og slavisk tilstedeværelse på øerne. Men der er også mange vikingetidsfund, som svarer til fund andetsteds i Danmark, og der er mange forsvarsanlæg (kap. 4). Slaviske tindingsringe er derimod totalt fraværende, og ud fra keramikken kan der ikke skelnes mellem danske og slaviske bebyggelser.

Bogens store styrke er de grundige analyser af undersøgelsesområdet. Men det er defineret af grænserne for det tidligere Storstrøms Amt, og det er en skam, at der ikke kigges mere til naboområder med lignende problemer, som det øvrige Sjælland og ikke mindst Langeland, hvor Jørgen Skaarup har udgravet og publiceret Guldborg og andre tilflugtsborge og påvist dramatiske kampe mod slaviske angribere (*Øhavets middelalderlige borge og voldsteder*, 2005). Mats Roslunds konklusioner om Østersøkeramik i Skåne kunne også med fordel være udfoldet. Og et bredere udkig til dansk-slaviske relationer i Hedebyområdet i syd ville være interessant.

Man savner også et kort med slaviske stednavne i hele Danmark, eller blot dem, der indikerer slavisk bebyggelse. Fig. 107 viser kun dem i undersøgelsesområdet; der er f.eks. ingen fra Langeland eller Sjælland. Og det er ærgerligt, at den nyttige tavle på forsatsen med danske og slaviske fyrstehuses familierelationer ikke er bedre korrekturlæst, jf. bl.a. årstallene for Mistivoi, og en sær kasse benævnt "Knees 931".

Bogen er uomgængelig for forståelsen af Lolland-Falsters, Møns og Sydsjællands historie i tiden fra 750 til 1250, og den er et helt nødvendigt redskab også for dem med interesser for dansk-slaviske forhold i et større geografisk perspektiv. Den vil blive stående.

Else Roesdahl
Afdeling for Arkæologi og
Kulturarvsstudier
Aarhus Universitet

Sven Kalmring: *Towns and commerce in Viking-Age Scandinavia*. Cambridge 2024. 277 sider. ISBN: 978-009-29805-6. Pris: 250 DKK.

Handelsbyer har i mange år været en slagmark for teorier og visioner om historiens retning i vikingetidens Skandinavien. Fra 1930'erne så forskere som Holger Arbman og Herbert Jankuhn Birka, Hedeby og andre byer som knudepunkter for en økonomisk og kulturel diffusion fra Frankeriget til de primitive samfund mod nord. Senere, med ankomsten af den socialevolutionistiske bølge i arkæologien omkring 1980, blev byerne set som omdrejningspunkt i en indre, politisk udvikling 'fra stamme til stat'. Her er Richard Hodges *Dark Age Economics* (1982) det kendteste pejlemærke for en tolkningsramme, hvor urbanisering afspejlede kongemagtens fremvækst og blev grundlagt for at monopolisere handel. Denne tolkningsramme er siden blevet udfordret, bl.a. i publikationer fra Dagfinn Skre's *Kaupang excavation Project*, der fremhæver bottom-up processer med byernes befolkning og handelsnetværk som vigtige aktører.

Den seneste syntese i bogformat om dette emne, *Viking-Age Towns* af Helen Clarke og Björn Ambrosiani udkom så langt tilbage som 1991. Et nyt oversigtsværk er derfor velkomment, efter en lang periode, hvor udgravninger og forskningsprojekter har givet fundamental ny viden. Sven Kalmring lover i *Towns and commerce in Viking-Age Scandinavia* en ny tilgang og ikke mindst nye forklaringer af årsagerne til fremkomsten af de første bysamfund i Skandinavien og – som han ser det – deres forsvinden i slutningen af vikingetiden. Med fire byer i fokus – Hedeby, Birka, Kaupang og Ribe – vil han karakterisere bysamfundene og deres relationer til samfund omkring dem.

Bogens første fem kapitler sætter rammen. Efter kap. 1, der udlægger bogens ærinde, følger en teoridiskussion i kap. 2,

i store træk en gentagelse af indledningen til bogen "New Aspects on Viking-Age Urbanism", som forfatteren var med til at udgive i 2016. Her klages over "the perplexing debate" og de mange termer, som angiveligt har forplumret debatten. Til indtrykket af terminologiforvirring lægges en del ord, som i forskningslitteraturen har optrådt som beskrivende termer, snarere end egentlig terminologi (f.eks. 'non-places', 'entrepot'). I angivelig modsætning til forgængerne skal bogen ikke blot forklare 'hvad' eller 'hvordan', men gå videre til det spørgsmål, som forfatteren hævder, at kollegerne har glemt "to ask about the *why*?" (s. 20).

Kap. 3 giver herefter en kort baggrund til "The Viking World". Denne verden var, fra regnet sine fire byer, "very traditional, rural and agrarian" (s. 20). Vi får en hurtig introduktion til bebyggelsesarkæologi og regional variation, men ikke meget om kulturgeografi, samfund eller økonomi, som ville have klædt bogens emne. Kap. 4 om "Cult, Jurisdiction and Markets" handler om de efterhånden velbelyste hal- eller centralpladser som Lejre og Gamla Uppsala, og om sammenhænge mellem herskab, ting og markeder. Endelig argumenterer kap. 5 for en tilsvarende sammenhæng mellem regionale magthavere og de fire byer, med henvisning til de mulige herskabssæder Huseby ved Kaupang, Hovgården ved Birka samt Södsiedlung og/eller Föding ved Hedeby.

Dermed er vi parat til at gå ind på bogens egentlige ærinde. I kap. 6 udforskes vikingetidsbyernes oprindelse som "an urbanization based on harbours". I Kalmrings udlægning er der en dyb kontrast mellem de anløbspladser, der eksisterede i yngre jernalder før vikingetiden og så den samtidige frankiske verdens havnebyer eller emporier, især Dorestad og Quentovic. De sidste udsprang af "a pre-existing, economically developed hinterland", mens de skandinaviske landingspladser savnede et avanceret økonomisk fundament og

forblev sæsonmarkeder. Her fremhæves 700-tallets Ribe som “the classical example of a seasonal beachmarket” (s. 72). Omkring år 800 omdannes Ribe og nogle få andre markedspladser angiveligt fundamentalt på initiativ af konger, som etablerede dem som udvalgte, kontrollerede grænsestationer og dermed grundlagde dem som byer (s. 82).

Kalmring følger her en model, som blev fremlagt af Dagfinn Skre i *Kaupang in Skiringssal* (2007). Billedet af Ribe som model for sæsonmarkeder harmonerer ikke med det indtryk, som siden Jens Ulriksens studie af *Anløbspladser* (1998) har betonet, at 700-tallets Ribe med sit intensive håndværk og sin parcelstruktur fremstår atypisk selv blandt “specialiserede” anløbspladser i Sydskandinavien. Det stemmer heller ikke med de nyere resultater, der resumeres på s. 71-72, som viser at Ribe allerede tidligt i 700-tallet fik en tæt helårsbebyggelse med præg af intensiv handel og håndværk, der gav pladsen en karakter, der påfaldende ligner Dorestads. I Rerik/Groß Strömkendorf i Nordtyskland viser nyere undersøgelser også en udvikling, der ligner Ribes langt tilbage i 700-tallet. En fodnote på side 75 medgiver, at der efterhånden er meget, der peger på, at Ribe og flere andre pladser i 700-tallet havde en mere kompleks karakter, end man tidligere har ment; men denne indsigt følges ikke op i bogens overordnede tolkning med dens modsætning mellem primitiv og avanceret økonomi.

I stedet får vi i kap. 7 præsenteret tesen om vikingetidens byer som banebrydende nyheder, der fremkom på kongeligt initiativ fra omkring år 800: “By deliberately promoting certain trading sites, rulers extended their regalia rights in terms of the control and taxation of long-distance trade” (s. 84). Det er en tese, som Kalmring især henter fra historikeren Peter Sawyer. Den er siden 1980'erne blevet fremført af en række arkæologer, fordi den falder så naturligt ind i billedet af

statsdannelse. Kalmring søger at underbygge tesen gennem eksempler på, at vikingetidsbyerne har været omgivet af en fysisk afgrænsning, der kan opfattes som en juridisk grænse. Mærkeligt nok giver det ikke anledning til bemærkninger, at afgrænsninger både i Birka, Hedeby og Ribe først fremkommer sent i byernes historie, mens der ikke kendes en klar afgrænsning i Kaupang. Resten af kapitlet refererer til eksempler fra skriftlige kilder i hele Europa og Middelhavsområdet, der peger på eksistensen af administration og skatteopkrævning i handelsbyer. Vi får præsenteret Hedebyes bekendte *comes vici* og Birkas *praefectus* og diskuteret deres sandsynlige lighed med kolleger i angelsaksiske og frankiske byer.

Med det som basis fortsætter kap. 8 med at udlægge, hvad der kendes til administration af handel i frankiske, byzantinske og angelsaksiske kilder, under den præmis at disse systemer kan være en model for at forestille sig administrationen i skandinaviske vikingetidsbyer. Det er en spændende vinkel, som ikke tidligere har været fremtrædende i arkæologiske diskussioner. Det eneste arkæologiske belæg, Kalmring knytter til diskussionen, er dog byernes gravpladser, hvor en rumlig opdeling i fordelingen af ikke-lokal gravskik kan tolkes sådan, at fremmede handelsfolk havde begrænsede og fysisk afgrænsede rettigheder.

I kap. 9 føres teorien om de politisk kontrollerede grænsebyer frem til bogens mest originale men vel også mest kontroversielle bidrag. Det er forslaget om, at essensen af vikingetidens byer kan forstås i en analogi til det, der i moderne økonomier kaldes særlige økonomiske zoner (“special economic zones”). Det er et begreb, der er hentet fra økonomisk udviklingsteori, hvor det siden 1960'erne indgik blandt repertoire af opskrifter på, hvordan højtudviklede I-lande kan hjælpe underudviklede U-lande til økonomisk fremgang. Det er især kendt

som et element i kinesisk økonomisk politik siden Deng Xiaopengs reformer i slutningen af 1970'erne. Begrebet har mindelser om Karl Polanyi's "Ports of Trade", men tillægges en mere dynamisk rolle, idet Kalmring fremhæver zonerens udviklingspotentiale.

I Kina har de særlige økonomiske zoner virket efter hensigten, som var at tiltrække udenlandske investeringer og teknologi til at modvirke den nedgang, som landet havde oplevet efter årtiers isolation. Spørgsmålet er, om der bestod en tilsvarende ulighed i Nordeuropa, som gør analogien relevant. Kalmring er ikke i tvivl, og betegner gerne vikingetidens Skandinavien som underudviklet i sammenligning med Frankeriget med dets godsstruktur, klosterorganisation og produktion (s. 138-9). Som belæg resumerer han studier, der peger på relationer mellem byerne og det omgivende land, idet han ser relationerne som vidne om byernes påvirkning af det bredere samfund. I overensstemmelse med teorien foreslår han, at byerne blev basis for en diffusion af teknologisk viden, ved at fremmede håndværkere tog lokale lærlinge. Han opregner dernæst eksempler på teknologier, som måske blev formidlet gennem byerne. Mest plausibelt blandt disse er den horisontale væv, selvom påvisningen i Hedeby først og fremmest skyldes de usædvanligt gode bevaringsforhold for træ. Mindre overbevisende er postulatene om at vandmøller blev udbredte via byerne, eller at en særlig glasblanding udgjorde en vigtig teknologisk diffusion. At brugen af skrå støttestolper i huse skulle være udbredt via Hedeby, tilsidesætter at tilsvarende konstruktioner kendes i 700-tals huse fra bl.a. Tissø og Lejre.

Det til trods hævder kap. 10 den overbevisning, at der bestod et dybt skel mellem "the innovative, largely detached, cosmopolitan Viking-age towns" og "the local, traditional Viking-age societies", der til dels bestod af "brutal Vikings".

For Kalmring repræsenterer disse to ikke "two sides of the same coin, but instead represents two very different phenomena that need to be treated separately in future Viking-age research". Skal man sammenfatte det svar, som bogen giver på sit erklærede "why", så må det være, at innovative, civiliserede, kristne vesteuropæere bragte fremskridtet til det, der beskrives som en brutal, underudviklet periferi.

Efter fire kapitler, der alle kredser om byernes fremkomst, vendes blikket mod slutningen af bogen i kap. 10 mod deres videre skæbne i 800- og 900-tallet. Her er opmærksomheden tæt rettet mod Birka og Hedeby, ikke mindst spørgsmålet om, hvorfor Birka blev forladt i slutningen af 900, mens Hedeby levede videre til 1060'erne. Kalmring finder forklaringen i, at Birka gik under i konflikt med den nye, kristne samfundsorden, som blev etableret i Sverige med Sigtuna som centrum og med kulturel orientering mod den katolske kirke. For Hedeby følger han den tolkning, at byen blev erobret og indlemmet i det Ottonske rige i 934, og i denne periode blev fundamentalt moderniseret. Derfor kunne den efter en formodet dansk tilbageerobring i 983 videreføres i det nu kristne rige. I begge tilfælde var resultatet byer, som Kalmring nu opfatter som "ægte" middelalderbyer, igen baseret på en udvikling drevet af aktører fra Vesteuropa.

Forestillingen om at Hedeby allerede blev omdannet til en by med bispesæde, fjerner en af de gængse forklaringer på, at byen i 1060'erne flytter til det nuværende Slesvig. Derfor går bogens kap. 11 med at diskutere andre mulige årsager til dette skifte. Der gisnes om en kirkepolitisk grund, men spørgsmålet efterlades åbent. Bogen afrundes med kap.12, der kort opsummerer hovedargumenterne.

Der er spændene nye elementer i det billede, der her gives af vikingetidens byer. Stærkest står de to kapitler om købmændenes retsforhold og forsøgene på at forbinde arkæologi med retshistorie.

Svagest er til gengæld karakteristikkene af de skandinaviske vikingetidssamfund og forsøgene på at forklare kulturelle forandringer. Fra bogens første side bliver emnet placeret i en historisk proces, der uden bemærkninger karakteriseres som en forandring "from tribe to state", og finder sted i en verden, hvor Skandinavien er en "pagan periphery" (s. 1), som i løbet af vikingetiden påvirkes af og integreres med det kristne Vesteuropa som civilisationscentrum.

Her bliver bogens tolkninger ikke blot stående ved 1980'ernes statsdannelsesmodeller, men forsøger også at harmonere dem med Arbman-Jankuhn modellens opfattelse af kulturspredning. Det konstruerer, måske utilsigtet, en modsætning mellem byernes dynamiske fremmede, og en tilbagestående befolkning, der frakendes forandringspotentiale. Det er efterhånden en del år siden, antropologen Eric Wolf rejste debat om denne form for perspektiv i europæisk historieskrivning i bogen *Europe and the people without history* (1982). Geografen James Morris Blaut har rammende karakteriseret det som *The colonizers model of the world* (1993). Hvis vi forestiller os, at en antropolog i dag stillede op med en udviklingsteori som denne som forklaring på forandringer i en ikke-europæisk del af verden, ville den næppe stå for fagkritik. Den bliver ikke bedre af at blive transporteret til fortiden.

Det er velgørende, at bogen holder kritisk distance til mange myter om vikingetidens Skandinavien. Derimod står Karl den Stores rige bogen igennem som et glansbillede, som man kunne ønske var blevet nuanceret efter samme standard. På den måde kunne man måske bedre anskue byerne som mødesteder for samfund med forskellige potentialer, der blev bragt i spil af handel og søfart, frem for at presse deres beboere og besøgende ind i en skala for udviklingstrin og civilisation.

Et problem er, at den postulerede forvandling fra sæsonmarkedspladser til kon-

geligt privilegerede handelsbyer omkring år 800 med en vis sandsynlighed aldrig fandt sted. Denne model blev oprindeligt foreslået af Dagfinn Skre i 2007 som en ekstrapolering af de Frankiske Rigsannalers fortælling om Hedebyes grundlæggelse, som blev holdt op mod resultaterne af nye udgravninger i Kaupang. Den har aldrig resoneret med Birka, og giver ikke mening i forhold til det, vi i dag kender til Ribe, hvor der senest i 720'erne fandtes en bebyggelse med alle de træk, der karakteriserer vikingetidens byer i 800-tallet.

Samtidig står fremstillingen af de fire vikingetidsbyer noget isoleret fra det samtidige Nordeuropa, hvis man ser bort fra Frankerriket. Handelsbyer omkring Østersøen som Menzlin, Åhus, Wolin, Truso og Staraya Ladoga og forskningen om dem figurerer meget marginalt i bogen. Det samme gælder de tidlige engelske handelsbyer som London og Ipswich, eller 'vikingebyerne' York, Dublin, som med deres tydelige forbindelser til Skandinavien og fremragende arkæologiske kilder måtte synes relevant for sammenligning.

Towns & Commerce in Viking-age Scandinavia præsenterer gode analyser af enkeltproblemer, og kan med udbytte læses som en indføring i ny forskning. Bogens tolkningsramme hænger dog med lidt for stor veneration fast ved traditionen, i stedet for at stille spørgsmål til den.

Søren Michael Sindbæk

Institut for Kultur og Samfund
Aarhus Universitet

Bartosz Kontny: *The Archaeology of War. Studies on Weapons of Barbarian Europe in the Roman and Migration Period.* Turnhout 2023: Brepols Publishers. 264 sider. ISBN: 978-2-503-60737-5. Bogladeprijs: 115 EUR.

Bogens forfatter, Bartosz Kontny, er dekan og professor i arkæologi ved universitetet i Warszawa. Han er velkendt

for dem, der interesserer sig for våben og våbenbrug i romersk jernalder, og han har en række internationale projekter bag sig, bl.a. på Bornholm. Bogen *The Archaeology of War* er en oversættelse fra polsk (*Archeologia Wojny* fra 2019) og en opsummering af hans forskning de sidste 20 år præsenteret i en mere populær form.

Bogen er opdelt i fem hovedkapitler. Kap. 1 (s. 13-34) kaldes "Sacrificial Lake Deposits as Sources for Learning about Military Affairs and War Rituals in Barbarian Europe during the Roman and Migration Periods". Det er særligt de skandinaviske våbenofringer, der fylder i kapitlet. Kontny har beskæftiget sig med skandinavisk arkæologi længe, og det kan mærkes på hans store overblik. Til gengæld er der ikke plads til tvivl, og der males med den brede pensel, når romerske forfattere som Tacitus og Orosius blandes med nordisk sagadigtning for at komme tættere på det trossystem, som ligger bag ofringerne. Heldigvis bliver der også plads til de nye fund syd for Østersøen, hvor ikke mindst undervandsudgravingerne i Lubanowo, Pommeren, viser spændende paralleller til de skandinaviske fund.

Kap. 2 (s. 35-74) handler om et af Kontnys specialer, nemlig den polske Przeworsk-kultur fra sen førromersk, romersk og ældre germansk jernalder. Przeworsk-kulturen er karakteriseret af våbengravskikken, som introduceres i Skandinavien omtrent samtidig med det polske område. Kapitlet fungerer som en rigt illustreret opsamling af Kontnys arbejder fra hans ph.d. til i dag. Alle våbentyper gennemgås én for én. Nu bliver det klart, hvorfor det skandinaviske materiale fylder så meget i bogen, for Kontnys tolkninger læner sig kraftigt op ad Claus von Carnap-Bornheim og Jørgen Ilkjær tanker om tredeling af hærstrukturen. En anden vigtig inspirationskilde for Kontnys tolkninger er de skriftlige kilder, og med baggrund i klassiske forfattere som Plinius, Tacitus og Cassius Dio knyttes

Przeworsk-kulturen sammen med den germanske stamme vandalerne.

Wielbark-kulturens våben er emnet for kap. 3 (s. 75-117). Mens Kontny ikke tøver med at henføre Przeworsk-kulturen til vandalerne, fører diskussionen om etnicitet af Wielbark-kulturens folk vidt omkring; især goterne og gepiderne bliver vurderet i denne kontekst. Kontny påpeger, at der er en stærk kontrast mellem de krigeriske goter fra de klassiske, skriftlige kilder og manglen på våben i området (s. 77). Der findes dog nogle våben, og de forskellige våbentyper gennemgås igen én ad gangen. Nogle typer minder om skandinaviske eksemplarer fra samme periode, men der findes også – for os – helt fremmede typer, f.eks. trevingede pilespidser.

Den sidste kultur, der bliver gennemgået, er balterne, som hørte til i det nordøstlige Polen, Letland, Litauen og området omkring Kaliningrad (kap. 4, s. 119-188). Forskningen har haft helt særlige udfordringer i dette område, som var hårdt ramt af 2. Verdenskrig, og det er desværre sandsynligt, at størstedelen af samlingerne fra Kaliningrad aldrig bliver genfundet. De sidste ca. 25 år har en international forskergruppe forsøgt at sammenstykke områdets arkæologi ved hjælp af bevarede genstande og arkivmateriale. Dette materiale og f.eks. Martin Jahns arkiver er grundlaget for Kontnys systematiske gennemgang af våbentyperne. I dette afsnit får vi flere oplysninger om de enkelte genstande, da f.eks. mål og klassificering er angivet i tabeller. Materialet har en helt speciel karakter med en blanding af skandinaviske, centraleuropæiske, polske og romerske påvirkninger. Nogle elementer, f.eks. skjoldbeslag, viser, at visse traditioner holder længere her end f.eks. i Przeworsk-kulturens område. Kontny tolker dette som en slags konservatisme, eftersom det er tydeligt, at nye impulser når området hurtigt (s. 156).

Kap. 5 (s. 189-218) omhandler det germanske skjold og dets oprindelse. Her

kommer Kontny rundt i både tid og rum og inddrager f.eks. etnografisk materiale fra Afrika, Australien og Indonesien. Hans historie starter i bronzealderens Skandinavien og favner hele Europa, om end de skandinaviske og de romerske skjolde får mest plads. Bogen afsluttes af en omfattende litteraturliste og et indeks.

For en skandinavisk læser kan det store fokus på præcis hvilken etnisk gruppe, som er repræsenteret ved et specifikt arkæologisk materiale, virke noget gammeldags, men det er nu en del af den polske forskningstradition. Vi er også vant til en større grad af kildekritik, når det gælder klassiske kilder til Nordeuropas utallige folkeslag. Det er sådan set ikke fordi, at Kontny ikke tager forbehold for kildernes afstand i tid og rum, men forbeholdet nævnes kun nærmest pligtagtigt i forbi-farten. Der diskuteres ikke kildekritik, og forbeholdene ændrer ikke ved hans tolkninger, som til tider fremstår noget unuancerede. Mener forfatteren for alvor, at vandalerne har været ét folk, der har beboet det centrale Polen uafbrudt fra 3. år f.Kr. til 5. årh. e.Kr.? Denne anmelder har det også svært med brugen af de nordiske middelalderkilder, som anvendes til at identificere af Odins øje på lansespidsen fra romersk jernalder (s. 46).

Det er tydeligt, at Kontny har et indgående og imponerende kendskab til skandinavisk faglitteratur. Som skandinaver er vi blot mere vant til at prøve at rokke ved vores forgængeres teorier, end det har været kutyme i polsk arkæologi. Jeg kunne også have ønsket mig et mere nuanceret blik på våbenofrene og en skarpere afklaring af begreber såsom "sacrifice" og "deposit" – ikke nødvendigvis i selve teksten (det er jo en populær bog), men overskrifter som "Sacrificial Lake Deposit" viser en manglende stillingtagen til hvilke termer, der bruges for de handlinger, vi på dansk kalder "kult", "ritualer" og "ceremonier".

The Archaeology of War er som nævnt, en populærvidenskabelig bog. Det betyder, at

bogen er meget rigt og grundigt illustreret af en blanding af arkæologiske fotos og tegninger, fotos af reenactere i kamp, stemningsfyldte billeder og rekonstruktionstegninger, hvor det er tydeligt, at der har været en arkæologs blik på våbentyper, dragter m.v. Selvom forfatteren har som mål at ramme et bredere publikum (s. 11), har bogen en faglig tyngde, som man sjældent ser i tilsvarende danske udgivelser. Hvornår har en dansk, populærvidenskabelig arkæolog systematisk gennemgået område for område, type for type illustreret af genstandstegninger og kronologiskemaer? Og med et solidt noteapparat? Tilmed er bogen slet ikke tung at læse, for man mærker tydeligt forfatterens entusiasme og glæde ved sit fag. Det er faktisk en fornøjelse. Så selvom denne anmelder er kritisk overfor brugen af skriftlige kilder og de bombastiske tolkninger, så kan bogen varmt anbefales som en solid indføring i perioden fra sen førromersk jernalder til godt ind i folkevandringstiden i et område, som ikke har været så tilgængelig for et dansk publikum.

Xenia Pauli Jensen
Moesgaard Museum

Anna Lihammer & Ted Hesselbom:

Vikingatider. När världen öppnades. Lund 2023. 336 sider. ISBN 978-91-8050-114-9. Bogladepris: 290 SEK.

Vikingatider. När världen öppnades placerer sig i rækken af forskningsformidlende udgivelser om vikinger og vikingetid. Et emne som tilsyneladende aldrig stopper med at fascinere. Bogen henvender sig dermed til en bred læzerskare, som ikke nødvendigvis besidder den store forhåndsviden om vikingetiden, og mon ikke det er derfor, man har fravalgt et decideret noteapparat, men 'nøjes' med ganske lang bibliografi, der angiver den forskningslitteratur, de enkelte kapitler

bygger på. Illustrationerne er mange og generelt af en høj kvalitet, om end læsere med blot en smule kendskab til vikingetiden straks vil genkende mange af de lokaliteter og genstande, som er afbilledet i bogen. Små kort ved starten af hvert kapitel hjælper læseren med at finde rundt i det store geografiske rum, der afdækkes i bogen, noget som også kan forklares med bogens formidlende karakter.

Bogens to svenske forfattere, arkæologen Anna Lihammer og kunstneren Ted Hesselbom, som også er chef for museet i Sigtuna, har i flere år formet et litterært partnerskab, der har resulteret i såvel (formidlingsorienterede) faglitterære værker som skønlitterære historiske romaner. Blandt førstnævnte er *Vikingen. En historia om manlighet* (2021), der ud fra et svensk perspektiv belyser konstruktionen af vikingen og vikingetiden i 1800-tallet og politiske og kulturelle konsekvenser heraf, og som *Vikingatider* placerer sig i forlængelse af. Det kommer især til udtryk i bogens indledning, som på nøgtern vis redegør for konstruktionen af vikingen som fænomen og vikingetiden som periodisering i 1800-tallet. På dette kritiske og oplyste grundlag har de to forfattere ingen berøringsangst med hverken vikingebegrebet eller vikingetiden som periodisering, noget andre forfattere indenfor samme genre jo ellers udkæmper en stædig kamp i mod i disse år.

Bogen afspejler den store interesse for et større globalt perspektiv, der kendetegner dele af den nyere vikingetidsforskning, hvor fokus er på bl.a. langdistance netværk, mobilitet, sociokulturel interaktion og migration og andre emner, som knytter sig til vikingernes vidtstrakte verden. I tråd med nyere forskningstendenser opfatter forfatterne vikingetiden som en periode, hvor verden åbnede sig i hidtil uset grad: "Ett slags lucka i tiden då världen öppnade sig" (s. 11). *Vikingatider* kan således ses som en slags svensk eller skandinavisk pendant til Cat Jarmans *Ri-*

ver Kings (2021), der både høstede positive anmeldelser og fik mange læsere – også af den danske oversættelse (2022).

I *Vikingatider* inviteres læseren med på en kronologisk rundtur til steder og kulturhistoriske fænomener, som enten direkte eller indirekte havde betydning for vikingetidens Skandinavien, eller for mennesker med tilknytning til denne del af verden. Fra angrebet på Lindisfarne i 793 via russiske og ukrainske floder til fjerne muslimske riger, fra nordboerne i Grønland via væringerne i Konstantinopel til slagene ved Stamford Bridge og Hastings i 1066. Alment kendte lokaliteter i Norden, herunder Jelling, Ribe og Birka, behandles i individuelle kapitler, men det internationale perspektiv er bogens fokus. Enkelte steder fortaber forfatterne sig i ekskursioner, som måske nok er interessante, men trods alt nok ikke så relevante for vikingetidens skandinaver.

Modsat andre forsøg på at skrive forskningsformidling for et bredere publikum udmærker *Vikingatider* sig ved et højt fagligt niveau, noget som nok hænger sammen med, at bogens ene forfatter, Anna Lihammer, har en solid forskerkarriere at trække på. Der navigeres sikkert i den tværfaglige vikingetidsforskning, og bogens kapitler bygger generelt på ny forskning, især den arkæologiske. På sympatisk vis nævnes de forskere, hvis arbejde de enkelte kapitler helt eller delvist bygger på, i brødteksten. Den danske arkæolog Søren M. Sindbæk og hans forskning fremhæves f.eks. i kapitlet om Ribe og den første generation af byer i Norden, da dette kapitel i høj grad trækker på netop Sindbæks arbejde, og på samme vis nævnes Fedir Androschuk i et kapitel om 800-tallets vikingere i det moderne Rusland og Ukraine, og Magdalena Naum og Mats Roslund i et kapitel om migration i lande omkring Østersøen. Overalt i bogen gør forfatterne det herved tydeligt, at de trækker på forskellige forskeres arbejde.

Selv om forfatterne generelt er opdateret på forskningen, er der dog undtagelser. Kapitlet om Jelling inddrager f.eks. på bemærkelsesværdig vis ikke *Jellingprojektet* under Anne Pedersens ledelse og dette projekts tidlige udgivelse og resultater, som blev publiceret flere år før udgivelsen af *Vikingatider*. Bogen fremlægger dog megen og sikker viden om vikingetiden, men der har dog sneget sig faktuelle fejl ind i teksten her og der. Rollo fik f.eks. tildelt et grevskab af den vestfrankiske konge i 911 og ikke i 918 (s. 169), og ret beset ved vi ikke, om Dagmarkorset blev fundet i dronning Dagmars grav (s. 217). Sådanne faktuelle unøjagtigheder er dog sporadiske og ganske få, og vil let kunne præciseres i eventuelle nye oplag – eller oversættelser.

Vikingatider. När världen öppnades er skrevet på et letlæseligt og formidrende svensk, der ikke burde forhindre alment interesserede danske læsere i at give sig i kast med bogen. Alligevel kunne man håbe, at bogen vil blive oversat til dansk, da den ville være et velkomment og fagligt sobert indspark i det danske formidlingslandskab. Læserne af det svenske netmedie *Svensk Historia* valgte *Vikingatider. När världen öppnades* som årets svenske historiske bogudgivelse i 2023. Det forstår man godt.

Kasper H. Andersen
Moesgaard Museum

Brita Malmer: *Serpents and Crosses: Scandinavian Coinages From the Time of Louis the Pious, Cnut the Great, Harthacnut, and Anund Jakob*. The Royal Swedish Academy of Letters, History and Antiquities. Stockholm 2023. 557 sider. ISBN: 9789188763426. Bogladepriis: 450 SEK.

Serpents and Crosses er Brita Malmers sidste værk om vikingetidens skandinaviske mønter. Bogen udkom 10 år efter hendes død i 2013. Ved hendes død var

værket endnu ikke helt afsluttet, hvorfor Bo Gunnarsson efter Malmers eget ønske overtog ansvaret for den endelige udgivelse. Arbejdet bestod i at afslutte en længere række løse ender uden dog at ændre grundlæggende på Brita Malmers arbejde. Således står Brita Malmer som hovedforfatter og Gunnarsson som redaktør. Gunnarsson redegør selv for arbejdets karakter og omfang i epilogen bagerst i bogen.

Det skal med det samme påpeges, at der her er tale om et værk for specialisterne. Brita Malmers tilgang er til møntstempellet, og ikke den enkelte mønttype. Det kan let give udfordringer i forhold til at bevare overblikket, hvis man ikke allerede er godt inde i periodens mønter og navnlig hendes arbejdsmetode. Således vil læsere lede forgæves i plancherne efter oversigtsbilleder af typerne opstillet kronologisk eller geografisk. I stedet præsenterer alle forskellige for- og bagsidemotiver efter type, men uafhængigt af deres sammensætning på de enkelte mønter. Det er derfor ikke noget umiddelbart let værk at tilgå. I håb om at kunne interessere en større læserskare vil jeg i nedenstående anmeldelse derfor forsøge at fokusere på de mere generelle kulturhistoriske resultater af Brita Malmers arbejde frem for at koncentrere mig detaljeret om hendes stempelstudier og motivkombinationsanalyser. Jeg håber de særligt indviede specialister vil tilgive min beslutning og undskylder på forhånd for mine valg.

Bogens fokus er på 800-tallets mønter samt mønterne fra perioden 1020-1035. 800-tallets mønter er allerede grundigt behandlet af forfatteren selv i hendes hovedværk *Nordiska Mynt före år 1000* fra 1966, men grundet en stor materialetilvækst samt flere supplerede studier ønskes der en gennemgribende opdatering af de tidligere konklusioner. Kapitlet om perioden 1020-1035 og navnlig ormetypen (Serpent) fra Lund er bogens længste kapitel og udgør halvdelen af værkets samlede

tekst-del. Bogen rummer dog også mindre kapitler, der dækker perioderne forud for og imellem de to primære perioder. Således indledes der med et kapitel om udmøntningerne i 700-tallets Ribe. Kapitlet er kortfattet og fokuserer primært på serie 'X Wodam/monster scetæen' og består hovedsageligt af en *Stand der Forschung*. Det samme gælder kapitel 4, der dækker perioden fra 900-tallet op til 995, og kapitel 5, der dækker perioden 995-1020. I forbindelse med sidstnævnte præsenteres også en opdatering af fundsituationen i oversigtsform. Til trods for disse kapitlers begrænsede omfang, tjener de ikke desto mindre til at binde bogens to hovedkapitler sammen, og derved give et mere samlet overblik over den 300-årige periode, som værket dækker. Det gør i denne anmelders øjne bogen mere læsevenlig og kulturhistorisk relevant, og derved også mere indbydende for en større læserskare.

Kapitlet om 800-tallets skandinaviske mønter er det ene af bogens to hovedkapitler. Periodens mønter er allerede grundigt bearbejdet i forfatterens føromtalt værk fra 1966. Der er dog sket en ganske anseelig materialeforøgelse, hvorfor en opdatering skønnes nødvendig. Således består det empiriske materiale i værket fra 1966 af 72 proveniensbestemte mønter, mens der er i det nuværende inkluderes 145. Altså en fordobling af materialet. Samtidig er der også sket en større spredning af fundlokaliteterne. Den største tilvækst er primært kommet ved arkæologiske udgravninger, hvilket har betydet, at andelen af gravfund er svundet ind fra halvdelen til mindre end en tredjedel. Materialeindsamlingen er foregået indtil 2011, hvorfor der må være kommet en del flere mønter til på de forgangne 13 år. Alene i Museum Østjyllands ansvarsområde, hvor undertegnede er ansat, er der over de sidste fem år fundet tre nye proveniensbestemte eksemplarer af skandinaviske 800-tals mønter med metaldetektor. Materialeforøgelsen og i særdeleshed spredningen,

navnlig i forbindelse med metaldetektorbrugen, har betydet, at interessen for disse mønter i dag er langt større end tidligere og tillige rummer en større og mere varierende gruppe af indviede. Udover materialeforøgelsen er der takket være en større forskningsindsats også opnået en langt større forståelse for det karolingiske møntforhold. Dette har betydning for tolkningen af det skandinaviske materiale, idet disse i høj grad kopierer motiverne fra de karolingiske mønter.

Der gives en yderst grundig gennemgang af de forskellige motivtyper og deres kombinationer af for- og bagsider. Den store detaljerigdom betyder, at det vil være muligt med stor sikkerhed at placere et nyt fund i Malmers grupper eller alternativt kunne etablere, om der er tale om en hidtil uset kombinationsgruppe. Den store grundighed udspringer af et gennemgående ønske fra forfatteren om, at alle hypoteser skal kunne understøttes af uafhængige kilder såsom tekniske elementer (vægt, størrelse), dekorative elementer i form af de syv billedlige elementer (ansigt, monster, mand, hus, skib, hjort, påfugl) samt dekorative detaljer såsom fisk og slutteligt skriftlige kilder, typisk frankiske. Malmer ønsker at lægge afstand til de tendenser, der prægede 1960'erne og et par årtier frem, hvor ideologiske og politiske ideer krævede, at forskningen indordnede sig under prædeterminerede mål.

Først diskuteres mønternes kronologi og dernæst deres geografi. I forhold til fundspredningen diskuteres vigtigheden af fundstedet kontra antal fund. Forfatteren mener, at der er for mange usikkerheder til, at man kan beregne en møntproduktions størrelse, hvilket er lidt ærgerligt, nu hvor stempelstudierne, der viser hvor mange stempler der er fra en given mønttype, alligevel ligger klar. Her må man dog naturligvis også anerkende forfatterens viden om materialet. Opsummerende mener forfatteren, at de helt

store ændringer i forhold til værket fra 1966 er følgende:

- Produktionen er foregået ved to udmøntningssteder, hhv. Ribe og Hedeby.
- Dateringen af KG 3-4 og KG 5 er fastsat til 820'erne.
- KG 3-4 er ikke yngre end KG 5.
- Der blev ikke foretaget udmøntninger i Birka.
- Der ses svage tegn på møntøkonomi i produktionsområderne.
- Der er en stor geografisk spredning af mønterne. Størst ved de yngre mønter.
- KG 6 er en isoleret yngre udmøntning fra 840-860 fra et ukendt jysk udmøntningssted.

Ved læsningen af kapitlet om 800-tallets mønter er det denne anmelders mening, at det forudsætter en erfaren læser, der er velbevandret i de allerede etablerede terminologier. Det ville have været en stor hjælp med et oversigtsskema over mønterne samt en kort introduktionstekst til at hjælpe førstegangslæsere i gang. Er man ubekendt med materielt, kommer åbenbaringen først rigtig i opsummeringen. Når det er sagt, så betyder den grundighed og systematik, hvorved mønterne gennemgås, at værket er velfungerende som referenceværk.

Perioden 1020-1035 er som nævnt bogens andet hovedfokus. Det er ifølge Malmer her, at en egentlig møntøkonomi tager sin begyndelse i Skandinavien. Den danske historiker Kristian Erslev gives af forfatteren æren for at have udpeget netop denne periode som særlig væsentlig for dansk mønthistorie. Engelske mønter begynder at blive fortrængt til fordel for danske, og denne bevægelse kommer til udtryk i ormetype-mønten fra Lund samt i mindre grad treenheds-mønten fra Roskilde.

De dominerende mønter i denne periode er typerne 'pointed helmet'- og 'short cross', som begge er engelskinspirerede. Der vies megen plads til en diskussion om dateringen af ormetypen. Forfatteren

argumenterer for, at ormetypen er ældre end short cross-typen. Det er en væsentlig erkendelse, idet den traditionelt er set som en skandinavisk udvikling væk fra de engelske forbilleder. I stedet ligger den sig altså nu imellem 'pointed helmet' og 'short cross'. Kapitlet opdeles i en række underkapitler, der fra hver deres vinkel undersøger perioden og i særdeleshed ormetypen. Slutteligt opsummeres det hele i kapitel 6.15, hvor alle de foregående kapitlers analyseresultater opsummeres hver for sig tilsammen med en samlet opsummering. Det vil være for omsiggribende at gennemgå samtlige kapitler her, hvorfor der i stedet henvises til dette kapitel, hvis kommende læsere ønsker et lille smugkig af kapitlets analyseresultater. Jeg vil dog tillade mig at fremhæve kapitlet om møntmestre og stempelskærere. Det er yderst spændende læsning, idet forfatteren argumenterer for en rangdeling af de forskellige kendte personer, der er omtalt på mønterne, og hvilke roller de kan have haft. Der er på ingen måde tale om spekulation, idet alle de analyser, der er blevet lavet på mønt- og stempeltyper, også føres på møntmesternavnene.

Der argumenteres for, at ormetypen har spillet en instrumental rolle i midten af 1020'erne ved at tage afstand fra den engelske indflydelse på det danske møntvæsen, men også på det danske samfund generelt. Denne udvikling sammenkædes med oprøret mod Knud den Store, der var ledet af hans svoger Ulf Jarl, og som endte med slaget ved Helgeå i 1026, hvor Knud sejrede. Analysen i det lange kapitel 6 afsluttes med en præsentation af de skriftlige kilder, der omtaler periodens begivenheder, personer og steder. Kilderne vidner ifølge Malmer om tydelige tegn på, at Knud den Stores magt var svækket i midten af 1020'erne.

Der præsenteres til sidst to mulige forklaringer på, hvorfor produktionen af ormetypen påbegyndes. Enten var det oprørsgruppen, der lavede en national mønt

med tronarvingens navn (Hardekud) på eller også var det Knud den Stores forsøg på at komme de utilfredse skandinaver i møde. I første tilfælde vil typen være produceret et par år før slaget ved Helgeå og i det andet tilfælde lige omkring slaget i 1026.

Det er en fascinerende konklusion oven på den lange analyse af ormetypen. Den foreslående møntreform i midten af 1020'erne er ikke nævnt i nogen kilder, og baseres alene på møntens udsagn. At gå videre og væve den ind i storpolitiske begivenheder er om muligt endnu mere dristigt, men her kommer forfatterens grundighed og ønske om at foretage en mangesidet analyse hende virkelig til gode, idet alle argumenter understøttes fra flere forskellige kilder eller analyser.

Generelt er kapitlet velskrevet, konsekvent og let at gå til. Der gives en fin oversigt i dets begyndelse, hvorfor det for læseren er let at finde netop de emner, der har særlig interesse. Der er ligeledes fine opsummerende resumeer i slutningen af hvert underkapitel.

Kapitlet om perioden 1020-1035 er bogens sidste tekstafsnit. Der er således ikke en samlende afslutning på bogen. Den resterende del er, udover bibliografien, afsat til et næsten 180 siders langt katalog over møntfund fra 800-tallet og perioden 1020-1035. Kataloget er opsat efter samme standard som værket fra 1966 og bør derfor være velkendt. For de uindviede indledes kataloget med en grundig introduktion. Kataloget efterfølges af en imponerende fotogengivelse af samtlige for- og bagsider opsat efter motivtype. Hertil er inskriptionen fra samtlige mønter fra 1000-tallet også gengivet. Igen er den store detaljerighed og grundighed et gennemgående kendetegn for både katalog og plancher. Det betyder, at denne del af værket vil kunne tjene som reference for stedse, idet det vil have relevans længe efter, at dets konklusioner eventuelt vil være blevet modbevist eller revurderet.

Serpents and Crosses er bestemt et yderst væsentligt værk med nogle særdeles spændende konklusioner, der også vil have betydning udover den behandlede periode (her tænkes navnlig på kapitlet om perioden 1020-1035). Det er ikke et let tilgængeligt værk for den uindviede læser. En bedre introduktion af værkets opbygning, gerne også i hvert enkelt kapitel, havde været at foretrække. Oversigtsplancher ville også hjælpe meget, men da det vil være imod hele forfatterens tilgangsvinkel til materialet, er det forståeligvis nok ikke muligt. Som opslagsværk er det et uovertruffet redskab, og denne anmelder ser frem til at anvende det, når der forhåbentligvis bliver sendt nyfundne mønter fra 800-tallet omkring hans arbejdsbord.

Thomas Guntzelnick Poulsen
Museum Østjylland

Theron Douglas Price: *Seeking the first farmers in western Sjælland, Denmark. The archaeology of the transition to agriculture in Northern Europe.* Oxford & Philadelphia 2022. 272 sider. ISBN 978-1-78925-765-6 (trykt version). ISBN 978-1-78925-766-3 (e-bog). Bogladepriis: 450 DKK. (Digitale version: 290 DKK).

Bogen indeholder en oversigt over og gennemgang af resultaterne af et længerevarende bebyggelsesarkæologisk forskningsprojekt på Sjælland samt et tilbageblik på forfatterens engagement i undersøgelsen af overgangen fra jægersamler samfund til agerbrugssamfund. Douglas Price, der tog ph.d. i arkæologi fra University of Michigan i 1975 med emne i hollandsk mesolitikum, var efterfølgende professor ved University of Wisconsin-Madison frem til 2010, hvor han gik på pension. Allerede tidligt flyttede hans interesse for mesolitikum sig fra Holland til Sydsandinavien, hvor han deltog i forskellige undersøgelser, og

i 1989 fik han etableret et større rekognoscerings- og udgravningsprojekt i den nordvestlige del af Sjælland, nordøst for Kalundborg. Her blev der indenfor et 150 km² stort område systematisk rekognosceret et areal på 22 km², og endvidere blev der foretaget prøvegravninger af 12 udvalgte pladser. I forlængelse heraf blev der også etableret en omfattende udgravning på pladsen Smakkerup Huse ved den inderste del af Saltbæk Vig. Sidstnævnte udgravning er senere blevet publiceret i detaljer i en større bog (T. Douglas Price & Anne Birgitte Gebauer (eds.) *Smakkerup Huse. A late Mesolithic coastal site in northwest Zealand, Denmark*. Aarhus, 2005).

Det samlede projekt er tidligere omtalt ved forskellige lejligheder, men først nu foreligger der med den her omhandlede bog en egentlig publikation af resultaterne. Det indledende kapitel indeholder en geografisk og geologisk introduktion til området i det nordvestlige Sjælland samt en introduktion til mesolitikum og neolitikum i Danmark. Sidstnævnte er klart mest tiltænkt læsere uden et dybere kendskab til dansk forhistorie. I kapitel 2 gennemgås de indledende rekognosceringer i detaljer. Indledningsvis ses der på topografien i rekognosceringsområdet med vægt på geologien og ikke mindst havniveauændringerne ved overgangen mellem mesolitikum og neolitikum, der har stor indflydelse på bevaringsforholdene. Herefter fremlægges de anvendte rekognosceringsmetoder og registreringsprincipper, inden der gives en oversigt over det fundne materiale. Afslutningsvis sammenholdes fundmaterialet med, hvad der er kendt gennem andre tidligere registreringer i området. I forlængelse af rekognosceringerne blev der som nævnt udført prøvegravninger på 12 lokaliteter. Disse gennemgås i kapitel 3, ligesom der gives en oversigt over resultatet af de enkelte undersøgelser. Samtidig med og i forlængelse af prøvegravningerne blev der, udover den større udgravning ved

Smakkerup Huse, foretaget udvidede udgravninger på fem lokaliteter. Alle seks udgravninger behandles i kapitlerne 4-8. Her beskrives både udgravningsmetodik og fundforhold i detaljer, ligesom fundmaterialet beskrives og analyseres.

Kapitel 9 indeholder bogens konklusion, der dog kun perifert handler om de faglige resultater af undersøgelserne i det nordvestlige Sjælland. Bogens titel – *Seeking the first farmers in western Sjælland, Denmark* – viser tydeligt hvad bebyggelsesprojektets formål var, da det blev etableret i slut 1980'erne, men som beskrivelsen af undersøgelserne viser, og som Douglas Price også nævner i konklusionen, så resulterede projektet kun i en yderst begrænset information om overgangen fra mesolitikum til neolitikum. Den primære årsag hertil er, at de fleste af de pladser, hvor man forventede at finde relevant information, var kystpladser. Da kysten i det nordvestlige Sjælland havde den højeste vandstand ved den sen-atlantiske og tidlig subboreale transgression, og dermed var samtidig med overgangen mellem mesolitikum og neolitikum, resulterede, det i at aflejringerne fra denne periode i udstrakt grad var blevet borte-roderet. Der er derfor ikke meget at konkludere i tilknytning til overgangen fra jæger-samler samfund til agerbrugssamfund ud fra projektet.

Indholdet i det konkluderende kapitel består derfor i det store hele af en generel syntese af overgangen fra jæger-samler til agerbruger og den videre udvikling og spredning af agerbruget, set ud fra Douglas Prices personlige engagement i studiet af denne proces, som følgende citat også giver udtryk for: "The conclusions of this book are in fact a distillation of what I have learned over the last 40 years or so that I have been doing archaeology and going to Denmark". Douglas Price starter med at omtale det 10.000 år gamle anlæg Góbekli Tepe i Tyrkiet fra den tid, hvor de tidligste agerbrug blev etableret i Mellemøsten. Det har været debatteres

om bebyggelsen med sine runde og firkantede stenbyggede huse repræsenterer de seneste jæger-samlere på stedet eller de tidligste agerbrugere, som Price mener må være tilfældet. Forfatteren diskuterer efterfølgende de klimaforandringer, der skete efter den sidste istid og som dannede grundlaget for, at agerbruget kunne sprede sig fra Mellemøsten til Middelhavsområdet omkring 6.000 f.Kr. og videre op gennem Europa. Han vender sig derefter til analyser af fossilt DNA og isotoper. Det første afspejler genetisk afhængighed mellem individer og bruges til at belyse systematisk bevægelse af folkeslag, mens det andet kan belyse lokal mobilitet. Douglas Price, der udover at være professor ved University of Madison også var leder af et 'laboratorie for arkæologisk kemi', har på sidstnævnte af de to områder ydet et stort bidrag til arkæologien. Spredningen af agerbruget op gennem Europa og dets introduktion i Sydsandinavien får naturligvis særlig opmærksomhed. Fokus er her mere på de sociale ændringer end de økonomiske. Det understreges, at forskellen på jæger-samlersamfundene og de tidlige agerbrugssamfund ikke lå så meget i den økonomiske struktur som i den sociale. Mens jæger-samlersamfund generelt har en relativt enkel social organisation, har agerbrugssamfund konsekvent en kompliceret struktur, ofte styret af rituel adfærd og stor social ulighed. Den blokerende faktor i at overtage den nye økonomi var således ikke knyttet til indholdet af denne, men til den meget anderledes samfundsform, der var forbundet med agerbrugsøkonomien. Resultatet var, at de eksisterende jæger-samlersamfund ikke af sig selv skiftede til agerbrugssamfund. Først da indvandrende agerbrugsgrupper dukkede op i deres bagland, blev de lokalt integreret i dette skifte.

Ud over at bogen indeholder en nyttig redegørelse for det omfattende projekt i nordvestsjælland som Douglas Price fik etableret, så udgør den på mange punk-

ter også en personlig biografi om hans tilknytning til og engagement i dansk arkæologi. Det personlige aspekt træder meget tydeligt frem både i forordet og i det afsluttende kapitel. Det hele startede med en generel interesse i mesolitikum i Sydsandinavien, men udviklede sig til en dyb interesse for hele problemstillingen omkring overgangen fra mesolitikum til neolitikum og for dansk arkæologi i almindelighed. Samtidig fik han også et nært forhold til mange danske arkæologer og ikke mindst til det danske samfund. Han blev dansk gift i 1989, og er nu permanent flyttet til Danmark.

Torsten Madsen
Galten

Else Roesdahl: *Fra Vikingetid til Valdemarstid. Danmark 950-1200.* Aarhus 2023. 481 sider. ISBN 9788772198835. Bogladepris: 330 DKK.

Alt godt er værd at vente på, og vi er mange, der har ventet i en årrække på Elses Roesdahls store bog om Danmark i tidsrummet fra Jellingkongerne træder ind på historiens scene i anden halvdel af 900-tallet og otte slægtled frem til Valdemar Sejrs tronbestigelse i 1202. *Fra Vikingetid til Valdemarstid. Danmark 950-1200* kondenserer forfatterens omfattende viden, der er indsamlet igennem en lang forskerkarriere i en stofmættet og omfangsrig fremstilling, som alle med interesse for perioden bør give sig i kast med.

Roesdahl nævner i indledningen Aksel E. Christensens artikel "Mellem vikingetid og Valdemarstid. Et forsøg på en syntese" fra *Historisk Tidsskrift* i 1966 som en inspirationskilde. Man kunne også hævde, at den egentlige inspirationskilde er Saxo Grammaticus' *Gesta Danorum*, der deler den her omtalte bogs øvre kronologiske ramme og ligeledes er fortællingen om skabelsen af det kristne kongerige Dan-

mark i konflikt og konkurrence med de omkringliggende lande og folk – særligt den store nabo mod syd (“arvefjenden”, s. 400) – anskuet gennem et aristokratisk prisme. Denne identifikation kommer tydeligt til udtryk i bogens afslutning.

Om sin egen faglige baggrund skriver forfatteren, at den er præget af historiefaget på Københavns Universitet, studenterjobs på Nationalmuseet samt oprettelsen af faget Middelalderarkæologi ved Aarhus Universitet. Middelalderarkæologi som studiemiljø bevarede de tætte bånd til historiestudiet og det, der dengang var Nationalmuseets Anden Afdeling. Den her foreliggende bog er i sit stofvalg og fokus et markant udtryk for denne akademiske kreds, som desværre har stået lidt på sidelinjen af dansk arkæologis eksplosive udvikling igennem de sidste to årtier drevet af den nuværende museumslov og den bygherrebetalte arkæologis forankring på de arkæologiske museer. I kap. 2 redegøres for Roesdahls teoretiske udgangspunkt og solide ståsted i den historisk-filologiske fagtradition.

Bogen består af 21 fortløbende nummererede kapitler, der er underordnet fem hovedafsnit: “Indledning”, “Danmark – og Europa”, “Fra Harald Blåtand til Knud 6.”, “Hverdag og krig” “Kirke og kunst” og “Afslutning Danmark 950-1200”. Læsere af tidligere bøger skrevet eller redigeret af Else Roesdahl, f.eks. *Vikingernes Verden* (1. udg. 1983) og *Dagligliv i Danmarks Middelalder* (1999) vil genkende den tematiske opbygning. Og som de tidligere bøger er også denne en genre-mæssig hybrid, der tiltaler et akademisk fagmiljø, men er skrevet i et sprog og en stil, som vil appellere også til en bredere kreds af historisk interesseret læsere.

Den tematiske opbygning brydes af et grundigt og omfattende kronologisk fremadskridende afsnit om hver enkelt af bogens konger. Over mere end 100 sider kan læseren orientere sig i den historiske udvikling, højjaristokratiets indviklede

familieforhold og de løbende kampe om magten i Danmark og den stærkt attråede kongetitel. Dette til trods for, at otte af de i alt 24 konger og tronprætendenter fra indledningens stamtræ blev dræbt. Et vaskeægte risikoerhverv.

En stor kvalitet ved bogen er, at den samler et meget stort stofområde, som forfatteren besidder et imponerende kendskab til og overblik over. Teksten rammer på lange stræk fine balancer ved i kort form at præsentere forskellige tiders og forskellige teoretiske retningers skiftende bud på de svære spørgsmål om, hvad vi ved og ikke ved, og hvordan samfundet dengang var indrettet: Var der mange trælle? Var samfundet præget af “lighed” eller “ulighed”? (f.eks. kap. 2 og kap. 5).

De senere års identitetspolitiske debatter har muligvis påvirket mandlige forskeres trang til at udtale sig om køn og kønsroller i tidligere tider. Disse begrænsninger er Roesdahl ikke underlagt, og flere steder i bogen behandles spørgsmål om køn og kønsroller i vikingetid og middelalder med eftertænksomme kommentarer til vore dages debat og særligt vikingetidens fremtrædende plads i den nutidige populærkultur. Her forklares, hvorfor kildesituationen er som den er, og hvorfor mænd af samme årsag kommer til at optage langt mere end halvdelen af bogens spalteplads. Ikke meget *wokeisme* her.

Som synteseværk er det ikke bogens ærinde at præsentere nye tolkninger. Alligevel kommer der forfriskende bud på både datering og funktion af det omdiskuterede Bastrupårn i Nordsjælland, ligesom der fremdrages en række interessante fællestræk ved 1100-årenes borgbyggerier (kap. 18). Også kapitel 19 “Kristendom og kirker” er vellykket og argumenterer bl.a. for eksistensen af et tidligt netværk af hovedkirker, på engelsk *minster churches*, mange af disse placeret i byer.

Jeg er faldet over enkelte små fejl i bogen: Guldskatten fra Fæsted i Sønderjylland, der blev fundet i 2016, vejer

tilsammen ikke 2½ kg, men i stedet knap 1½ kg (og overgås dermed af Tissøringen i vægt, s. 26). Der var ikke sporadiske, men snarere kontinuerlige udmøntninger i Danmark siden 700-tallet (s. 27). Mønterne anvendtes i byerne. Det er vist også en stramning, når Roesdahl hævder, at sejlførende skibe udvikledes i Norden i 6-700-tallet (s. 35)? Og enkelte fejl i årstal har også snydt sig igennem korrektoren.

Klimaet og dets forandringer spiller ikke en nævneværdig rolle som forklaringsmodel i bogen. Her skal blot nævnes, at bogens kronologiske ramme er sammenfaldende med det fænomen, klimaforskerne benævner *the Medieval Warm Period*. I et landbrugsland som Danmark vil gode vækstbetingelser fungere som motor for den samfundsmæssige ekspansion, der fandt sted i tidsrummet 950-1200 og medvirke til at genere det overskud, som f.eks. det romanske stenkirkebyggeri er udtryk for.

Trods den kortfattede omtale af "Arkæologi og naturvidenskaber" i kap. 2, indgår der i bogen ikke meget fra de mange udgravninger, der er udført de seneste 20 år. Det kan måske også skyldes, at mange væsentlige udgravninger desværre forbliver upublicerede.

Nyere trends såsom den såkaldte *Third Science Revolution* i arkæologien synes heller ikke at have omvendt Roesdahl, hvilket måske kan øge bogens holdbarhed.

Heller ikke omfattende datamængder i form af de tusindvis af detektorfund fra hele landet spiller nogen større rolle. Det kan man heller ikke klandre Roesdahl for, da årsagen er, at der desværre ikke findes velfungerende databaser, som kan levere et nationalt overblik over de mange forskellige typer af fund til trods for, at dette materiale har potentiale til at give svar på mange centrale spørgsmål af samfundsmæssig karakter: Hvor udbredte var ædelmetaller? Møntbrug? Regionale forskelle? Det må blive den næste synteseforfatters opgave også at bringe dette og forhåbentlig mange andre datasæt i spil.

Fra Vikingetid til Valdemarstid er først og fremmest en historisk fremstilling, som tager sit afsæt i skriftlige kilder, og det Roesdahl kalder "centrale samfundsaktører". Det er et andet ord for aristokratiet, der som en selvopfyldende profeti således tilskrives æren for periodens mange samfundsforandringer – og det er på lange stræk heller ikke forkert, men kan der være andre forklaringsmodeller på spil også? Her kunne man efterlyse, at kommende synteseforfattere i højere grad inddrager de tavse massematerialer fra arkæologien, som kan give stemme til de 95-99% af datidens mennesker, som ikke har efterladt sig nogen spor i form af skrift eller billeder.

Disse mindre kritikpunkter ændrer ikke på, at *Fra Vikingetid til Valdemarstid. Danmark 950-1200* er en velskrevet og gennemarbejdet bog af høj kvalitet med hundredvis af velvalgte og illustrative figurer, som varmt kan anbefales. Kronen på værket.

Morten Søvsø
Museum Vest

Søren Michael Sindbæk: *Trelleborg. Vikingetidens ringborge*. Aarhus Universitetsforlag, Aarhus 2024. ISBN 978 87 7597 433 7. Bogladepris: 200 DKK.

Det var en sensation, da arkæologer opdagede en stor og strengt geometrisk borganlægning fra vikingetiden på Vestsjælland i 1934. Volden var kendt tidligere, men planer om at anlægge en motorcykelbane gav anledning til en undersøgelse. Fundet overraskede, ja chokerede. Borgen blev i princip totaludgravet i årene 1934-42, publiceret af lederen af undersøgelsen, historikeren Poul Nørlund, der blev direktør for Nationalmuseet, først i flere artikler mens udgravninger foregik, senere i et stort værk *Trelleborg* i 1948, og

mere populært i museets såkaldte blå serie samme år.

Opdagelsen af Trelleborg blev startskuddet på en jagt efter flere 'trelleborge' fra vikingetiden, som borgtypen blev navngivet efter den først fundne. Snart identificerede man lignende borganlæg – Aggersborg i 1945 og Fyrkat 1950, begge i Jylland, Nonnebakken i 1953 ved Odense på Fyn, Borgeby foreslået allerede i 1973 og erkendt i 1998 i Skåne og senest Borgring, i begyndelsen kaldt Vallø Borgring, i 2014 ved Køge på Sjælland. I Trelleborg i Skåne blev i 1988–91 undersøgt en ringvold, som kaldes Trelleborgen og er blevet delvist rekonstrueret og formidlet som en borg af Harald Blåtand, men hvor dateringen er usikker, og der ikke findes en bebyggelse indenfor volden. Og mange andre lokaliteter er blevet udpeget mere eller mindre spekulativt.

Trelleborgene har med rette fået stor opmærksomhed. De er blevet genstand for flere monografier, ikke blot *Trelleborg* men også *Fyrkat – en jysk vikingeborg*, I–II (1977) og *Aggersborg i vikingetiden* (2014), blevet omtalt flittigt i litteraturen om vikingetiden og et besøgsmaal for historisk interesserede turister. Både på Trelleborg og Fyrkat blev der rekonstrueret et langhus, et såkaldt trelleborghus, karakteriseret ved buede langvægge, og der har endog været planer om at genopbygge et helt kvarter af huse i Trelleborg i nærheden af selve borgen.

Udviklingen er foreløbig kulmineret i 2023, da fem danske trelleborge – Aggersborg, Fyrkat, Nonnebakken, Trelleborg og Borgring – blev optaget på UNESCO's verdensarvsliste. Det er baggrunden for en ny bogserie, Vikingetidens ringborge, der er planlagt med fem bind, og hvor den første bog er *Trelleborg*.

Forfatteren er arkæologen Søren Michael Sindbæk, virksom ved Aarhus Universitet. Sindbæk har forsket indgående i i vikingetidens handelsnetværk, været en af hovedforfatterne til publiceringen af

Aggersborg sammen med Anne Pedersen og Else Roesdahl, drivende kraft i opdagelsen af Borgring og senest ledet og publiceret undersøgelser af det ældste Ribe i forskningsprojektet Northern Emporium. Sindbæk er således en vikingetidsekspert, som har arbejdet dybdegående med trelleborgene, hvorfor han har gode forudsætninger for at skrive om et emne, som kan være både vanskeligt og kontroversielt.

Trelleborg er behændig i hård indbinding, rigt illustreret med tegninger samt fotografier i sort/hvid og farve. Teksten er yderst velformuleret – det mærkes, at der her findes et overskud af viden og fortællelyst at øse af. Og bogen kommer omkring det meste i seks hovedkapitler indrammet af en indledning, noter der redegør for den anvendte litteratur, litteraturliste, fotokreditering og forfatterens tak.

Som nævnt kommer bogen hele vejen omkring borgen – fra opdagelsen, hvor Nørlund forventede at finde en handelsplads; om ringborgens udformning med fire porte, fire gårde eller karreer med hver fire langhuse samt udenfor den cirkulære hovedvold yderligere 15 huse, og hvor det er vanskeligt at blive klog på voldens opbygning og faser, da den endnu ikke er grundigt undersøgt; menneskene på borgen bedømt særlig fra dens gravplads med 133 grave med 157 individer; spor på næsset af en såkaldt Sarupanlægning fra yngre stenalder, gruber fra førromersk jernalder og eventuelt også menneske i brønde – samt spor af et middelalderhus. Videre om borgens navn, datering, funktion som træningslejr ved Englandstogterne, tvangsborg ved rigssamlingen eller forsvar – samt dens betydning for opfattelsen af vikingetiden.

Det er givende at læse om, hvordan opdagelsen af Trelleborg betød, at historien om vikingetiden måtte skrives om. For afdækningen af en strengt geometrisk og meget stor vikingeborg passede slet ikke ind i 1930'ernes forestillinger om perioden. Dertil var den overhovedet

ikke nævnt i skriftlige kilder. Datidens arkæologer og historikere måtte genlæse Jomsvikingsagaen, der ellers var blevet kildekritisk afvist. Måske kunne sagaens beskrivelse af Jomsborg ved Wollin i dagens Polen alligevel rumme en sandhed.

Fascinerende er det også at læse om de skiftende anstrengelser for at datere borgen og snart gruppen af geometriske ringborge, samt de sammenhørende forsøg på at forstå, hvem der stod bag, og hvilken eller hvilke funktion(er) borgene havde. Fra mere diffuse dateringer i årtierne omkring år 1000, regeringstiden for kongerne Svend Tveskæg og sønnen Knud den Store, altså tiden for Englands erobring, til faderen og farfaren Harald Blåtand, som hævdede at have samlet Danmark og kristnet danerne. Afgørende blev dendrokronologiske dateringer fra Fyrkat og Trelleborg til 980–81, altså Harald Blåtands tid. Med spørgsmål om den eventuelle forekomst af flere bygningsfaser, mest tydeligt ved Trelleborg, og i så fald hvilken fase dateringerne repræsenterer, kom så spørgsmålet, om borgene var lidt ældre, og derfor kunne knyttes til den tysk-romerske kejser Otto II's trussel mod Danmark fra 974 frem til hans død i 983. Det skulle kunne forklare, at borgene snart gik ud af brug, for de blev overflødige, når truslen ophørte. Dertil måtte Harald Blåtand flygte ud af landet og blev senere dræbt, da sønnen Svend Tveskæg ledede et oprør mod ham.

Her har Sindbæk skrevet en interessant og for dansk arkæologi usædvanlig artikel i den digitale videnskab.dk, "Vikingetidens ringborge tvinger os til at genoverveje de populære fortællinger om fortiden". Artiklen diskuterer, hvordan de skiftende tolkninger af trelleborgene kan ses i sin samfundsmæssige og politiske samtid. Det findes ikke i bogen om Trelleborg, men kommer måske med i seriens sidste bind, det kan man i hvert tilfælde håbe.

Det noteres, at arkæologiske iagttagelser fra borgen og dens gravplads peger modsætningsfuldt i forskellige retninger. Fundene er ikke kun militære, men repræsenterer også håndværk og jordbrugsproduktion. Keramikken viser en lokal eller regional forankring på Sjælland, men naturvidenskabelige strontiumanalyser af gravlagte viser, at adskillige kom udefra. Her findes massegrave med unge mænd, formodentlig krigere, men også kvinder, børn og gamle. Noget peger altså på en militær lejr eller borg, andet på en mere civil gårdbebyggelse. På den anden side er det ikke netop også, hvad man ser ved middelalderlige borge. For det var vel ikke den unge mandlige "viking", som selv forberedte sin mad eller vaskede sin skjorte?

Eventuel kritik? Nej, der er ikke noget, som falder i øjnene. Bogen kommer som nævnt omkring det meste fra den overraskende opdagelse i 1930'erne til de skiftende tolkninger siden da, også kontroversielle sådanne, på en oplysende og sober måde. At forfatteren selv hævder sammenhængen med Otto II's angreb kan ikke overraske, da det synspunkt tidligere er fremført ved publiceringen af Aggersborg. Om det så holder i længden, er et spørgsmål for fremtiden at vise.

Siden mødes serien og bogen fra svensk eller skånsk side med et nysgerrigt og granskende blik. For ringborgen i Trelleborg og i Borgeby, begge i Skåne, kom ikke med i den danske ansøgning om status som verdensarv. Nogle gange er de begge accepterede i danske sammenhænge som 'trelleborge', andre gange en af dem eller ingen. I bogen om Trelleborg findes Borgeby faktisk på et kort som en geometrisk ringborg (s. 11). Men det er ikke sådan, at det sidste og sjette bind i serien kommer til at fokusere på Borgeby. Her er gjort og skrevet for lidt til, at det kan blive et selvstændigt bind. Men Borgeby burde komme med i en bredere diskussion.

Trelleborg er en fornøjelse at læse, for det er simpelthen en god historie i hænderne på en kompetent, engageret og god skribent. Det er bare at anbefale bogen og se frem imod de kommende bind i serien.

Jes Wienberg
Institutionen för Arkeologi
och Antikens historia
Lunds Universitet